

ATATÜRK YOLU DERGİSİ

JOURNAL OF ATATÜRK YOLU

Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi/Journal of Atatürk Yolu, 69 (2021): 285-309

Geliş/Received: 26.01.2021

Kabul/Accepted: 08.11.2021

DOI: 10.46955/ankuayd.1028396

(Araştırma Makalesi/Research Article)

ATATÜRK VE SİNEMA: TÜRK SİNEMASINDA ATATÜRK FİLMLERİ*

ATATÜRK AND CINEMA: ATATÜRK MOVIES IN TURKISH CINEMA

DERYA GENÇ ACAR**

ÖZ

Türkiye’de sinema çalışmaları ilk olarak I. Dünya Savaşı yıllarında Ordu Sinema Merkezi’nin kurulmasıyla başlamıştır. Cumhuriyetin ilan edilmesiyle başta hukuk, eğitim ve sanat olmak üzere toplumun her alanında devrimsel dönüşümler yaşanmıştır. Sanatın hemen her dalının devlet eliyle desteklendiği bu dönemde, Türk sineması özel yapım şirketlerinin çabalarıyla ayakta kalabilmiştir. Mustafa Kemal Atatürk, çağının en önemli siyasi ve askeri lideri olduğu kadar sanat alanında da her türlü yeniliği ve gelişmeyi takip eden bir devlet adamıdır. Çağımızın yedinci sanatı olan sinemayı büyük bir buluş olarak görmüş, bu konuda devlet olarak desteklenmesi gerektiğini belirtmiştir. Biz bu çalışmamızda Mustafa Kemal Atatürk’ün son derece önemli gördüğü sinemaya dair düşünceleri ve katkısı ile birlikte; Türk Sineması içinde bir kategori olarak ortaya çıkan Kurtuluş Savaşı ve biyografik yapımlar ekseninde Mustafa Kemal Atatürk’ün temsil biçimlerini ortaya koyacağız. Atatürk’e dair bir film ortaya koyulmak istendiğinde Türkiye’nin içinde bulunduğu siyasi ve sosyal koşullar aynı zamanda tarihe bakış açısı filmin temel belirleyicisi olmuştur. Bu durum ise Mustafa Kemal Atatürk’ü söz konusu zorlukları ve karmaşayı en ağır yaşayan karakterlerden biri olarak karşımıza çıkarmaktadır. Çalışmada Türkiye’de yaşanan siyasi ve sosyal gelişmeler paralelinde Türk sinemasında Mustafa Kemal Atatürk’ün biyografik bir karakter olarak ortaya çıkış süreci ve bir biyografik tür olarak Atatürk filmleri konu edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Biyografi Filmi, Film, Mustafa Kemal Atatürk, Sinema, Türk Sineması.

ABSTRACT

Cinema studies in Turkey first started with the establishment of Army Cinema Center during First World War. With the proclamation of the Republic, revolutionary transformations were experienced in every field of society, especially in law, education and art. In this period when almost every branch of art was supported by the state, Turkish cinema was able to survive with the efforts of private production companies. Mustafa Kemal Atatürk is the most important political and military leader of his era as well as a statesman who follows all kinds of innovations and developments in the field of art. He considered cinema as the seventh art of our time, as a great invention and stated that it should be supported by state. In this study, together with Mustafa Kemal Atatürk’s ideas and contribution to cinema, which constitutes an ideological and cultural importance; we will present the representations of Mustafa Kemal Atatürk on the axis of the War of Independence and biographical works that emerged as a category within Turkish Cinema. When a film about Atatürk was wanted to be produced, the political and social conditions in Turkey, as well as its perspective on history, were the main determinants of the film. This situation presents Mustafa Kemal Atatürk as one of the characters who experienced these difficulties and confusion the most. In this study, in parallel with the political and social developments in Turkey, the emergence of Mustafa Kemal Atatürk as a biographical figure in Turkish cinema and Atatürk’s films as a biographical genre will be discussed.

Keywords: Biography Movie, Cinema, Film, Mustafa Kemal Atatürk, Turkish Cinema.

* Bu makale 9. Uluslararası Atatürk Kongresi’nde sunulan "Mustafa Kemal Atatürk’ün Sinemaya Bakışı ve Biyografik Olarak Türk Sinemasındaki Temsilleri" adlı bildirinin genişletilmiş halidir.

** Dr., Adnan Menderes Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, drygncacar@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-1145-6911.

Extended Abstract

In the 19th century cinema appeared as a entertainment tool, especially it's powerful impact on the large masses; cinema is now one of the most important braches of art in terms of its contribution to collective memory. This branch of art, which spread all over the world in a short time and came to the Ottoman Empire in 1896 and was adopted in a short time. Later, during in the First World War with the setting up of Military Cinema Center, Turkish cinema foundations were set up. Founder of Turkish Republic Mustafa Kemal Atatürk, considered cinema as the seventh art of our time, as a great invention and stated that it should be supported by state.

In this study, first of all, Mustafa Kemal Atatürk's thoughts and contribution to cinema which he considers extremely important in ideologically and culturally will be revealed primarily. Secondly, in parallel with the political and social developments in Turkey, the production of Mustafa Kemal Atatürk's biographical film in Turkish cinema will be discussed. While doing this, the topics that the films bring to the agenda beyond their cinematographic nature, the debates in the social and political field will be revealed in the historical context. Thus, constitutive axis of our study, biopic's -among historical movies- are the most delicate and complicated sections. Mustafa Kemal Atatürk appears as one of the characters who experienced these difficulties and confusion the most. The research was carried out through the evaluation of first-hand archival sources, newspapers of the period, cinema magazines and second-hand sources, as well as the films in which Atatürk took part in Turkish cinema.

The study consists of two main parts and sub-titles. The first part is titled "Atatürk and Turkish Cinema". In this section Atatürk's views on cinema and his desire to take part in the cinema as an actor are discussed. Later, the editing studies of the war images, which are historical documents, and the films reflecting the revolutionary transformation of Turkey and the contribution of Atatürk to these studies are presented.

The second part is titled "Atatürk's Involvement in Turkish Cinema". Which covers the period from 1950 to 2000, consists of the emergence of the biographical Atatürk film discussions and the developments. In the second part, there are three subsections: 1. "Atatürk in Turkish Cinema in the 1950-80 Period", 2. "Atatürk in Turkish Cinema in the 1980-2000 Period", 3. "Turkish Cinema and Biographical Atatürk Productions in the 2000s". In second part the emergence, development, problems and ultimately realization of the project of making a biographical film on Atatürk which started in the 1950s and included many film makers of the world, are discussed. The problems in the production phase of the film, which has been worked on for more than fifty years but could not be realized, are reflected in the axis of the historical developments in which the state and society are involved. In this context, cinema has provided important data on how Atatürk is viewed; the dominant ideological discourse has affected the cinema and the interpretation of Atatürk.

As a result, it has been inferred that Atatürk's movie is a project that was put forward while he was still alive. The film project, which was scripted in the 1930s, was designed by the state in the 1950s as a giant project to introduce Turkey, the Turkish revolution and the Turkish people. Later on, this bill was given a greater meaning with the addition of an aim to improve Turkey's shaken image. The scenarios that were put forward were not liked, Atatürk was not deemed worthy and there was a resistance towards film making and even the revival of Atatürk. Thus, Atatürk's biographical film did not appear for many years. In the 1990s, his revival in various productions was an important step.

Atatürk came to the fore in the cinema with three biographical films in the 2000s: "Mustafa", "Veda" and "Dersimiz Atatürk". It is understood that these films do not meet the expectations of the public or cinema circles. All three productions are fictionalized by chronological order of the memories and events known in Atatürk's life. "Mustafa" faced an ideological opposition on the grounds that he focused on Atatürk's weaknesses in the political conjuncture Turkey was in. As a matter of fact, the two productions against the film, "Veda" and "Dersimiz Atatürk", were made with the priority of opposing the dominant discourse of the period, but these productions could not provide new perspective into regarding Atatürk in terms of the audience. Cinema does not reflect historical reality exactly; Considering the fact that it is an art that reconstructs, it has been seen that the concern of reflecting the events one to one is at the forefront in these biographical productions about Atatürk. However, it is a fact that it contributed to overcoming some taboos about Atatürk, and contribution of cinema to history. The debates that these films have created from the past to the present

are significant both in terms of figuring out the effect of cinema on history and historical characters and in showing the effect of political processes on cinema.

Giriş

1895 yılında icat edildikten kısa bir süre sonra çağdaş dünyanın vazgeçilmez bir parçası olan sinema, günümüzün en yaygın ve güçlü sanat dallarından biridir. Kitleler üzerindeki etkisi ve yaygınlığı onu diğer sanat dalları arasında farklı bir yerde konumlandırmaktadır. Ortaya çıkışından itibaren tarihle de iç içe olan bu sanat dalı tarihin yansıtıldığı, yeniden üretildiği aynı zamanda çarpıtılabildiği bir zeminde bulunmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde sinema ile ilgili ilk önemli adım I. Dünya Savaşı yıllarında Enver Paşa'nın direktifiyle kurulan Ordu Film Merkezi'yle atıldı. Savaşın getirdiği bütün olumsuz koşullara rağmen ilk film çekme denemeleri yine bu yıllarda başladı. Türk sinemasının temellerinin atıldığı bu ilk dönemde birtakım önemli gelişmeler kaydedildi ancak; gerek savaş koşulları gerekse de ekonomik altyapıdan yoksun olması çalışmaların yetersiz bir teknik donanım ve insan potansiyeliyle yürütülmesine neden oldu.

Mustafa Kemal Atatürk'ün önce Kurtuluş Savaşı filmleri daha sonra biyografi türü içinde bir karakter olarak Türk sinemasında yerini alması çok sancılı bir sürecin sonunda mümkün olabilmektedir. Atatürk yorumu, Türkiye'nin geçirdiği sosyal, siyasal ve ekonomik dönüşüme paralel olarak değişmiştir. Bu çalışmada tarih, temsil ve sinema ekseninde Atatürk'ün sinemaya bakışı ve Türkiye'nin içinde bulunduğu siyasal ve sosyal konjonktüre paralel olarak Atatürk'ün sinemada yer alma süreci ele alınacaktır. Araştırmada öncelikle Cumhuriyet dönemi Türk sineması ve Atatürk'ün bu süreçteki yeri belirlenecek, daha sonra Türk sinemasında Atatürk'ün nasıl yansıtıldığı filmler aracılığıyla tartışılacaktır.

1. Atatürk ve Türk Sineması

Kurtuluş Savaşı'nın sona ermesiyle Atatürk önderliğinde bağımsızlığına kavuşan Türk ulusu, 29 Ekim 1923'te Türkiye Cumhuriyeti'ni tüm dünyaya ilan etti. Türkiye Cumhuriyeti'nin batılı bir modernleşme sürecinden geçtiği bu dönemde Atatürk, sinemanın önemini çok iyi biliyordu. Bu önemi şu sözleriyle açıklamıştı: "*Sinema öyle bir keşiftir ki bir gün gelecek, barutun, elektriğin ve kıtaların keşfinden çok dünya medeniyetlerinin veçesini değiştireceği görülecektir. Sinema, dünyanın en uzak köşelerinde oturan insanların birbirlerini sevmelerini, tanımalarını temin edecektir. Sinema insanlar arasındaki görüş, düşünüş farklarını silecek, insanlık idealinin tahakkukuna en büyük yardımı yapacaktır. Sinemaya layık olduğu ehemmiyeti vermeliyiz.*"¹

Atatürk sinemaya meraklı ve ilgili bir izleyiciydi. Bu ilgisi hem izleyici hem de devlet başkanı düzeyinde hayatı boyunca hep sürmüştür. İzlediği filmler bugün tam olarak tespit edilememekle birlikte kimi anıların satır aralarında konuya dair birtakım bilgilere ulaşmak mümkün. Örneğin uşağı Cemal Granda'nın anlatımına göre Cumhuriyet'in ilk yıllarında sık sık gittiği İzmir'de, Latife Hanım'la izlediği filmlerden biri "Ateşten Gömlek"ti. Filmi izledikten sonra başrol oyuncusu Bediâ Muvahhit'i çok beğenmiş; hatta sahneye çıkması için öğütte bulunmuştu.² Ayrıca vakit bulduğu zamanlar Elhamra Sineması'na gittiği ve filmler izlediği bilinmektedir. Daha sonra Kurtuluş Savaşı'nda çekilen belge filmleri üzerinde duran Atatürk, Türk sinemasında önemli bir yeri olan ve o yıllarda İzmir'de sinema işletmeciliği yapan Cemil Filmer'i Uşakizade Köşkü'ne çağırılmış, cephe görüntüleri izlemiş ve bu filmlerle ilgilenmişti³.

Yine İzmir'de olduğu bir tarihte Filmer, kendisini İkiçeşmelik yokuşunun hemen başında bulunan Ankara Sineması'na⁴ davet eder. Atatürk o gün Şarlo'nun "İdama Mahkûm" adlı komedisini izler. Bu iki kısımlık filmin bir başka önemi daha vardır: O günün koşulları içinde erkeklerle kadınlar birlikte sinema izleyemiyorlardı. Kadınlara ancak belirli bir günde (Salı) özel bir seans düzenleniyordu. Atatürk oturduğu yerden salonda kadınları göremeyince neden olmadıklarını sorar. Kadınların ancak belirli seanslarda film izleyebildiklerini öğrenince de böyle bir ayrımcılığın kabul edilemeyeceğini söyleyerek salonun yarısını boşalttırır ve kadınları içeri aldırır. Böylece sinema salonlarında ilk kez kadınlar ve erkekler birlikte film izler. Bu olay aynı zamanda toplumdaki cinsiyetçi bir uygulamanın daha sonunu getirir ve Ankara Sineması, modernleşme adımlarının

¹ Erman Şener, *Kurtuluş Savaşı ve Sinemamız*. İstanbul: Dizi Yayınları, 1970, 3.

² Cemal Granda, *Atatürk'ün Uşağının Gizli Defteri*. Ankara: Yade Kitap, 2020, 137.

³ Cemil Filmer, *Hatıralar*. İstanbul: Emek Matbaacılık, 1984, 123.

⁴ Bugün aynı bina spotçu olarak kullanılmaktadır.

atıldığı ilk mekânlardan biri olur.⁵ İstanbul'da bulunduğu zamanlarda da İpek Film Stüdyoları'na sık sık uğradığı, çalışmalarını yakından izlediği kimi anlatılarda rastlanmaktadır.⁶

Atatürk'ün yakın çevresi ve arkadaşları ile fırsat buldukça film izlediği bilinmektedir. Bunun bir örneği "İstanbul Sokaklarında" adlı ilk sesli Türk filmidir. Ankara'da izlediği bu filmi çok beğenmiş hatta Köşk'e döndüğünde fevkalade vakit geçirdiğini belirtmişti.⁷ Nitekim bu seanslar aynı zamanda sinemaya dair bazı sorunları yerinde görmesini ve müdahale etmesini de sağlamıştır. Örneğin İngiliz yapımı "Çanakkale Harbi" filmini izlemeye gittiğinde o yıllarda sinema sektörünün en önemli sorunu olan yüksek vergilerin yarattığı tahribata şahit olur. 1930'lu yıllarda sinemacıların en büyük sorunu %33 gibi yüksek oranlarda seyreden vergilerdir. Vergiler bilet fiyatlarını arttırırken, sinema salonları izleyici bulamıyor, koltuklar boş kalıyordu. Öyle ki Türkiye'nin en güçlü sinema işletmecisi İpekçiler bile pek bir şey kazanamıyorlardı. Salonun boş olduğunu gören Atatürk, sinemanın çok yararlı bir icat olduğunu, halkın bundan gerektiği gibi faydalanmasını ve sinemacılığın gelişmesini ister. Yüksek vergilerin bilet fiyatlarını arttırdığını öğrenince de vergilerin düşürülmesini emreder. Böylece sinemacıların belini büken vergiler %33'ten %10'a indirilir. Bu dönemden sonra halk yeniden sinema salonları ile buluşur, sinemacılar için de kazançlı bir dönem açılmış olur.⁸

Mustafa Kemal Atatürk, yaşadığı dönemde meclis konuşmalarını, yurt gezilerini, ziyaretlerini, çeşitli fabrika ve kurum açılışlarını; devlet başkanları ile buluşmalarını filme aldırılmıştır. Şüphesiz bu filmlerin tarihe düşülen birer not olduğunun farkındadır. Bu yüzdendir ki yapılan çekimler önceden mizansen oluşturularak belli bir plan dâhilinde çekilmiş, sonrasında kendisi tarafından izlenerek kritik edilmiş ve gerekli düzeltmeler yapılmıştır. Günümüze ulaşan belge filmlerden bazıları şöyledir: İran Şahı Rıza Pehlevi ve İngiltere Kralı VIII. Edward ve Yugoslav Kralı Alexandre'nin⁹ Türkiye ziyaretleri sırasında Atatürk'ün onları karşılayışı, ağır layışı; Doğu Anadolu yurt gezisi, Nazilli Basma, Kayseri Pamuklu Dokuma ve Karabük Demir-Çelik fabrikalarının açılışları, Cumhuriyet'in 10. yılı münasebetiyle Sovyet sinemacılarına çektilen "Ankara Türkiye'nin Kalbi..."

Dünya liderleri içinde oldukça ilgi çeken ve saygı duyulan Atatürk, sadece devlet başkanı sıfatı ile değil aynı zamanda gündelik hayatı ile de merak konusuydu. Bu bağlamda Amerikan Başkanı Roosevelt, özel kameramanı Julian Brian'ı Türkiye'ye göndererek Atatürk ve Türkiye ile ilgili bir film çekmesini istemişti. Teklifin son derece olumlu karşılanması üzerine Brian, Atatürk'ün çeşitli mekânlarda gündelik yaşamından kesitler sunulduğu bir filme imza attı. Atatürk kimi sahnelerde yanında Ülkü ile Florya'da, kimi sahnelerde elinde tebeşir kara tahtanın başında, kimi sahnelerde ise çiftlikte yürütülen çalışmalarda ya da çeşitli açılışlarda yer alıyordu. Kameraman Brian yeni rejimin dönüştürdüğü Türkiye'ye ait filmleri de ekleyerek yeni bir kurgu oluşturdu.¹⁰ "Turkey Reborn" adlı film Başkan Roosevelt ve ailesi tarafından Beyaz Saray'da izlendi. Filmi izledikten sonra oldukça heyecanlanan Roosevelt, Atatürk'e bir mektup kaleme almak istediğini belirtmişti. Mrs. Roosevelt ise Amerika'da yaklaşık altmış gazetede yayınlanan günlük yazısında bu filminden ne kadar etkilendiğinden bahsetmişti.¹¹ Film aynı zamanda Amerika'daki Türk Büyükelçiliği'nde düzenlenen özel bir gecede yaklaşık 200 kişilik bir gruba gösterildi. Böylece bu belge yapım henüz iletişimin sınırlı olanaklarla yürütüldüğü bir dönemde, dünyanın ayrı uçlarındaki iki ülke ve liderleri arasında yakınlaşmaya önemli bir katkı sunmuş oluyordu.

Ayrıca Amerika Bahriye Mülazımı Mösyö Rochemont ve yardımcısı Mösyö Powell'in eğitim amaçlı çekecekleri film için Ankara'ya gelme talepleri de kabul edilmişti.¹² Amerikalıların Türkiye'de yaşanan değişime oldukça ilgi gösterdiği bu yıllarda, Amerikan senarist Mr. Jed Kley tarafından Türkiye'de devrimlerle yaşanan değişimi yansıtmayı amaçlayan bir belgesel yapım için başvurulmuştu. Hem ülkeyi tanıtmada, hem de devrimlerin ülkede yarattığı değişimi bütün dünyaya göstermesi fırsat olarak görülen bu yapım, İcra Vekilleri Heyeti'nce olumlu karşılanmıştı. Söz konusu yapıma senaryonun önceden tetkik edilmesi aynı zamanda olumsuz

⁵ Olayın ayrıntılı anlatımı için Bkz., Filmer, *Hatıralar*, 126.

⁶ Burçak Evren, *Türk Sinemasının 100 Yılı*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2014, 164-167.

⁷ Granda, *Atatürk'ün Uşağı'nın*, 137.

⁸ Filmer, *Hatıralar*, 144-150.

⁹ Yugoslav Kralı Alexandre'nin ziyaretini (1933) İhsan İpekçi çekmiştir. Filmi izlemiş beğenince krala hediye edilmesini istemiştir. Hıfzı Topuz, "İhsan İpekçi'nin Ardından Atatürk, Mikrofon Fotoğraf ve Film", *Cumhuriyet*. 20.01.1967.

¹⁰ *Milliyet*. 8.11.1987.

¹¹ T.C Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 268-804-4, (30-10-0-0), Dosya Ek: 440,14.05.1937.

¹² BCA, 28-91; 8.05.1923.

propagandaya mahal vermemek için filmin yetkililerce izlendikten sonra yayınlanması ön koşulu ile izin veriliyordu.¹³

Mustafa Kemal Atatürk, devlet başkanı sıfatı ile de Türk sineması ile yakından ilgilenmeye çalışmıştır. Bu özel ilgiyi Atatürk'ü cenaze törenini görüntüleyen geçiş dönemi yönetmenlerinden Faruk Kenç, 27 Kasım 1989 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nde şöyle anlatmaktadır: “Atatürk o zamanlar Dolmabahçe'de. Beni yolladılar. Bir süre sonra beni çağırttı, kim olduğumu sordu. Babam Selanik'te Merkez Komutanlığı yapmıştı, O'nu oradan tanıyormuş. Ne iş yaptığımı sordu. Okulu bitirdim, film tahsiline Almanya'ya gidiyorum dedim. Bak çok güzel bir şey dedi. Bizim Türkiye'mizde her branştan mütehassısa ihtiyacımız var. Tahsilini bitirip dönünce bana Avrupa filmciliği ile Türk filmciliği hakkında güzel bir rapor hazırla. Peki dedim, elini öpüp çıktım. Döndüğümde raporu hazırladım.”¹⁴

Atatürk'ün ölümü ile raporda yazan detaylar hayata geçirilemeden rafa kalktı. Dönemin sinemayla ilgili en önemli gelişmesi eldeki sinema aygıtlarının yeniden Ordu Film Merkezi'ne aktarılmasıdır.¹⁵ Diğer önemli gelişme ise Kemal Film tarafından Kurtuluş Savaşı dokümanter filmlerinin kurgulanarak elliye yakın kısa film meydana getirilmesidir. Bu filmler günümüz açısından tarihi belgeler olarak büyük bir değer taşımakta; o vakitten beri Kurtuluş Savaşı'nı konu alan birçok yapımda kullanılmaktadır.¹⁶

Öte yandan Türk sinemasında türler çoğalmış dram, güldürü, melodram, polisiye ve tarihi film gibi çeşitlilik ortaya çıkmıştır. Tarihi film kategorisinde Kurtuluş Savaşı -Milli Mücadele- bir tür olarak sinemadaki yerini almıştır. Kurtuluş Savaşı filmleri bu süreçte milli duyguları harekete geçirmesi, toplumsal hafıza işlevi görmesi ve ortak bir geçmiş etrafında toplumu bir arada tutmanın en etkili yollarından biri olarak çok önemsenmektedir. Bu anlamda “Ateşten Gömlek” Türk sinemasına ve döneme damgasını vuran Milli Mücadele filmleri içinde bir iltir. Halide Edip Adıvar'ın aynı adlı romanından uyarlanan film büyük başarı kazandı. Dönemin havasına uygun olan film, işgalden yeni kurtulmuş bir milletin milli duygularına seslenmesi nedeniyle sinemaları hınca hınç doldurdu ve büyük coşkuyla izlendi. O döneme kadar sahnede veya perdede gözükmesi günah ve yasak olan Müslüman kadının sinemaya geçişi de bu filmle mümkün olabildi.¹⁷

“Ateşten Gömlek”in yakaladığı bu başarıdan sonra Kurtuluş Savaşı, yönetmen ve yapımcı şirketlerinin yoğun ilgi gösterdiği yeni bir alan haline geldi. Bu bağlamda Milli Mücadele dönemi, roman uyarlamaları yoluyla tarih-savaş filmi kategorisinde oldukça popüler oldu. Tiyatrocular dönemi içinde Milli Mücadele ve Mütareke Dönemi ile ilgili çekilmiş diğer film “Bir Millet Uyanıyor”. Yönetmenliğini Muhsin Ertuğrul'un yaptığı, senaryosunun Nizamettin Nazif'in (Tepedelenlioğlu) kendi hatıralarına dayanarak yazdığı bu film İpek Film tarafından 1932 yılında yapıldı. Filmin senaristi Nizamettin Nazif, yakın tarihin heyecanını, coşkusunu seyirciye tam manasıyla tattırmak istediğinden henüz yaşamakta olan Milli Mücadele komutanlarına da hikâyede yer vermek istemişti.¹⁸ Film, Atatürk'ün Nutuk'ta aktardığı olaylarla başlamakta; Mütareke yıllarında (15 Mart 1920) Kuva-yı Milliyeci Yüzbaşı Davut ve emir eri Tilki'nin Akbaşı Cephaneliği'ne yaptıkları baskından Milli Ordu'ya katılana kadar geçen süreçteki yaşananları anlatmaktadır. “Bir Millet Uyanıyor” orijinal senaryosu, sinemasal teknik açısından birçok ilki içinde barındırması ve seçtiği tarihsel olgular ve olaylar açısından kendisinden sonra gelecek Kurtuluş Savaşı filmlerine model oluşturdu. Konumuz açısından filmin önemi Atatürk'ün bir sinema filminde doğrudan yer almak istemesidir. Atatürk filmin senaryosunu incelemiş ve beğenmiş; hatta kendisine verilen rolü de kabul etmişti. Ancak sesinin kısılması nedeniyle senaryonun dışına çıkıldı, Çankaya'da kara bir örtünün önüne geçerek Meclis'te söyleyeceği nutku filme alındı. Filmin kurgusu büyük değişikliğe uğrayarak tamamlandı. Sonuç olarak yapımda Atatürk ve diğer komutanlar yer almadı, eklenen belge görüntüleriyle toparlanmaya çalışıldı.¹⁹ Filmin gösterimde olduğu dönemde oldukça olumlu yazılar çıktı. Filmin getirdiği konu,

¹³ BCA, 18-16-1, Dosya Ek:150-33; (30-18-1-2); 11.03.1931.

¹⁴ Cumhuriyet, 27.11. 1989.

¹⁵ Cumhuriyet'in ilanını ile Ordu Film Merkezi Yıldız'a taşındı.

¹⁶ Nijat Özön, *Türk Sineması Tarihi (1896-1960)*, İstanbul: Doruk Yayınları, 2010, 92.

¹⁷ Burçak Evren, “Beyazperdede 75 yılın Gölgeleleri”, *75 Yılda Değişen Yaşam Değişen İnsan Cumhuriyet Modaları*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1999, 143-144.

¹⁸ Şener, *Kurtuluş Savaşı*, 43-44.

¹⁹ Nazif ayrıca dönemin sinemasındaki ekonomik güçsüzlüğün bazı sahnelerin pahalı olduğu gerekçesiyle çekilmesine izin verilmediğini; sansürün de filmi oldukça kırptığını belirtmektedir. Şener, *Kurtuluş Savaşı*, 45-46,48-49.

teknik ve oyuncular övülürken; kusurlarının bu olumlu özellikleri karşısında görmezden gelinebileceği belirtiliyordu. İlerleyen dönemde ise daha çok senaryodaki tutarsızlıklar üzerinde duruldu.²⁰

Atatürk, yaşadığı dönemde yapılmakta olan projelerin ciddi takipçisi olmuş, yeri geldiğinde oyuncu olarak üzerine düşeni yapmaktan çekinmeyeceğini içtenlikle belirtmiştir. Bu projelerden biri Fuat Uzkınay'ın yaptığı "Zafer Yollarında (İstiklal)" adlı belgesel çalışmasıdır. 1930'lu yıllarda Mustafa Kemal, "Zafer Yollarında" belgeselini tekrar gündeme getirmiş, filmin yeniden ele alınmasını istemiştir. Böylece film için bir komisyon kurulmuş, bu çalışmalar 1936'ya kadar devam ettirilmiştir. Çalışmaların sürdüğü sırada film komisyonu içinde bulunan Orgeneral Nurettin Baransel'e filmin durumunu sormuş, kendisine ait sahnelerin hareketsiz olması nedeniyle tamamlanamadığını öğrenince şu şekilde tepki göstermişti: "*Ben hayattayım... Milli mücadeleye ait bütün evrakım, kılıcım, çizmeme hali hazırda mevcut olduğuna göre çağırdığınız anda bana düşen vazife ve görevi yapmadım mı? Böyle bir teklif karşısında kalsam memnuniyetle kabul eder, bir artist gibi filmde rol alır, hatıraları canlandırırız. Bu milli bir vazifedir. Çünkü Türk gençliğine bu mücadelenin nasıl kazanıldığını canlı olarak ispat etmek, hatıra bırakmak, ancak bu filmle mümkün olacaktır.*"²¹

İlerleyen dönemde de sağlığının bozulması, O'nun istediği katkıyı sunmasına engel olmuştur. Yapılan çalışmalar sonucunda "Zafer Yollarında" (İstiklal) 3 bölümden 12 bölüme çıkarıldı fakat onun istediği gibi tamamlanamadı. Atatürk'ün ölümünden sonra, cenaze töreninin eklenmesiyle on üç bölüme çıkarılan bu film, ilk olarak 1959 yazında İstanbul'daki "Bahar ve Çiçek Bayramı"nda düzenlenen Ordu Sergisi'nde halka gösterildi.²²

Atatürk'ün hayatının filme çekilmesi ilk olarak 1936 yılında gündeme geldi. Türk Devrimi ile Atatürk'ün hayat hikâyesinin bir öğretmen ekseninde harmanlayacak olan bu proje "Ben Bir İnkılâp Çocuğuyum" adı ile ortaya çıktı. Atatürk ve Münir Hayri Egelî'nin birlikte kaleme aldıkları bu senaryo, yine kendisi tarafından iki defa düzeltilti. Üstelik yaptığı düzeltmelerde filmin ana karakterini "*İnkılâbı gelecek nesillere götürecektir kıvılcım öğretmenlerden fırlayacaktır. Tarık'ın bir öğretmen olması daha uygundur. Ona göre düzeltilmeli...*" diyerek bir general olarak değil öğretmen olarak yer vermeyi tercih etmiş, devrim için eğitime verdiği değeri bir kez daha göstermişti.²³ 137 sayfalık senaryoda Atatürk'ün politik kişiliğinden çok insani yönleri anlatılmaktadır. Film hazırlıkları İpek Film Stüdyoları'nda başlamış ancak CHP içinde yaşanan çalkantılarla birlikte Egelî'nin de bu projeden ayrılmasını beraberinde getirmiştir. Filmde Atatürk'ün rol almak istediği bilinmekle birlikte sağlığının kötüye gitmesi buna engel olmuş böylece tasarı gerçekleşmemiştir.²⁴ Günümüzde bu senaryo kayıptır.

Özetle 1920'li ve 30'lu yıllar boyunca Türkiye'de henüz bir temaşa aracı olarak varlığını sürdürmekte olan Türk sinemasına dair Atatürk'ün devlet başkanı olarak zaman zaman kişisel desteği ve müdahaleleri dışında herhangi bir devlet politikası oluşturulmadı. Yeni rejimin toplumsal yapıyı her alanda batı tarzı köklü bir dönüşümden geçirdiği, devrimlerin sinemayla işlenmesi düşüncesinin ağırlık kazandığı, sinemanın işlevselliğinin farkında olduğu bir dönem olmasına rağmen devlet sinemaya mesafeli durdu. Öte yandan devletin sinemaya mesafeli kalmasında dönemin sinema ürünlerinin etken olduğu da bir gerçektir. Nitekim bahsettiğimiz bu yıllar, Türk sinemasının Muhsin Ertuğrul ve Dar'ül Bedayi oyuncularının kendi kolaycı anlayışları ve yönlendirmeleriyle -artık çok geçmişte kalan bir teknikle- sıradan ürünler verdikleri bir dönemdir. Bu durum devlet yetkilileri tarafından izlenmiş ve zaman zaman ortaya konan filmler büyük tartışmalara yol açmıştır.²⁵ Hal böyle olunca Türk sineması bildiği kolaycı ve tekeliçi yolundan yürümeye devam etmiş; devlet sinemayla ilgisini çok uzun süre sonra yine Kurtuluş Savaşı ve Atatürk ile kurabilmiştir.

Türk sinemasının "Geçiş Dönemi" olarak tanımladığımız 1939-1950 arası, sinemanın tiyatro etkisinden sıyrılarak sinematografik özellikler taşıyan ürünlerin verildiği yıllardır. II. Dünya Savaşı'nın bütün olumsuz koşullarının hüküm sürdüğü bu dönemde sinemaya 1939 yılında yürürlüğe giren "Filmlerin ve Film Senaryolarının Kontrolüne Dair Nizamname" damgasını vurdu.²⁶ Zaten ekonomik darboğazla çok az sayıda film

²⁰ İlk çevrimi ile ilgili yorumlar için bkz., Va-Nu, "Türk Film Yıldızı", *Akşam*, 7.11.1932; "Bir Millet Uyanıyor", *Akşam*, 9 Aralık 1932. Filmin ikinci çevrimi 1966 yılında vizyona girmiştir. Ertem Eğilmez'in yönetmenliğini yaptığı bu yapımda Kartal Tibet, Tugay Toksöz, Münir Özkul, Atif Kaptan başrolde yer almıştır.

²¹ Şener, *Kurtuluş Savaşı*, 31.

²² Nijat Özön, Demokrat Parti'nin bu belgesel İnönü'yle ilgili sahneleri çıkararak gösterdiğini belirtmektedir. Özön, *Türk Sineması Tarihi*, 210-211.

²³ Münir H. Egelî, *Atatürk'ün Bilinmeyen Hatıraları*. İstanbul: Yenilik Basımevi, 1954, 20; Granda, Atatürk'ün Uşağı'nın, 138.

²⁴ Özön, *Türk Sineması Tarihi*, 210-211.

²⁵ Giovanni Scognamillo, *Türk Sinema Tarihi*. İstanbul: Kalcı Yayinevi, 2010, 55.

²⁶ BCA, 87-70-16; (30-18-1-2), 73-93; 19.07.1939.

üretilen Türk sineması, bu nizamname ile adeta nefes alamaz hale geldi; sansüre takılmamak için daha önce çekilmiş senaryoların benzerleri yeniden çekilerek günü kurtarmak zorunda kaldı. Öte yandan Atatürk döneminde indirilen vergiler tekrar yükseltildi; bu durum ancak 1948 yılında Belediye Eğlence Resmî'nde yapılan indirimle (%25) düzeltilebildi. Vergi düzenlemesi, yabancı film ithalatında kısa süreli bir azalmaya yol açarken yerli film yapımcılarının ve film yapımının birdenbire artmasına neden oldu. Geçiş döneminde Kurtuluş Savaşı ve Milli Mücadele temalı filmler yapılmaya devam etti.²⁷ Filmlerin çoğu başarısız maddi kaygılarla yapılmış filmlerdir. Söz konusu yıllarda Atatürk ile ilgili film projesi Türkiye'de gündeme gelmemiş ancak Fransa'da Fay Rafael, Willy Thunis ve Gaston Bram Paris Büyükelçiliği'ne başvurarak biri Atatürk'ün hayatı, diğeri Türkiye İnkılâbı ve Türk kadını hakkında bir propaganda filmi çekmek istediklerini bildirmişti. Dâhiliye Vekâleti'nin de son derece olumlu karşıladığı bu proje için bir milyon üç yüz bin frank gibi yüksek bir bütçe çıkarılmıştı. Savaş koşullarında oldukça zor durumda olan hükümet, eldeki imkânlarla bu meblağı tahsis edemeyeceğini bildirmiş, proje gerçekleştirilememiştir.²⁸

2. Atatürk'ün Türk Sinemasında Yer Alması

2.1. 1950-1980 Döneminde Türk Sineması'nda Atatürk

Türk sinemasında "sinemacılar" çağı DP'nin 1950 yılında geniş kitlelerin desteğini alarak iktidara gelmesi ile başlar. Türkiye'de Amerikancı liberal tezlerin geçerli olduğu bu yıllar hem iç hem de dış siyaset çizgisinin Amerika'yla paralel bir seyir izlediği dönemdir. Savaş sonrası dünyada küçük Amerika olma hayallerinin her yeri sardığı bu yıllar Türkiye'yi baştanbaşa yeniden şekillendirmiş, Amerikan yaşam tarzı -tüketim kültürü- yaygınlaşmış, sinemada Hollywood rüzgârları hiç olmadığı kadar kuvvetli esmeye başlamıştır. Türkiye'nin yaşadığı bu süreç, etkisi günümüze kadar ulaşan derin ve kalıcı izler bırakmıştır. Dönemin ideolojisi ile sinemanın çakıştığı bu ortamda sinema, yaygınlaşan kültürün tekrar tekrar yeniden üretiminde etkili olmuştur.²⁹ Aynı zamanda söz konusu yıllar Cumhuriyet devrimlerinin "mille mal olmuş ya da mal olmamış!" gibi suni bir ayrıma tabi tutulduğu bir dönemdir. Bu ayrımdan yola çıkarak bazı uygulamalar milletin temel değerleriyle uyum sağlamadığı -hepsi olmasa bile özellikle dini konularda- öngörüsüyle tartışma alanı haline gelmiş; arkasından birtakım geri dönüşler yapılmıştır.³⁰ Mevcut ortamdan destek alan bazı kesimler, çeşitli illerde çıkardıkları olaylarda Atatürk büst ve heykellerini tahrip etmiştir. Toplumsal arka planda Cumhuriyet devrimlerine karşı duruşun had safhada yaşandığı bu olaylar karşısında, DP iktidarı (25 Temmuz 1951) 5816 numaralı Atatürk'ü Koruma Kanunu'nu çıkarmıştır.³¹

Türkiye'nin içinde bulunduğu siyasi ve sosyal koşullara paralel olarak kendisine düşen payı fazlasıyla alan Türk sineması, artık pek çok kişinin de kullandığı Yeşilçam tabiri ile ifade edilir; eğlence niteliğinde hoşça vakit geçirme aracıdır. Bol miktarda salon komedileri, kan davasını konu alan köy filmleri ile aşk ve namus konularını ele alan iki yüzü aşkın film üretilmektedir.³² Aynı dönemde dini ve tarihi filmler büyük artış göstermiştir. Kore Savaşı popüler olmakla birlikte Osmanlı ve Kurtuluş Savaşı filmleri çekilmeye devam etmiştir.

Sinema tarihinde biyografik yapımlar, sinema alt türleri içinde en sorunlu alanlardan biri olmuştur. Tanınmış tarihe mal olmuş bir kişinin beyaz perdeye nasıl yansıtıldığı temel sorun olsa da ele alınan tarihi kişiliğin doğru, gerçekçi bir şekilde aktarılması hemfikir olunan noktadır. Ancak bu tarihsel kişinin tüm hayatının veya hayatında önemli bir dönemin hangi perspektiften kurgulanacağı önemli bir soru işareti oluşturmaktadır. Kahramanlıklarıyla, otoriter kişiliğiyle mi, güzelliği ve zarafetiyle mi, yoksa tüm erdem ve zaafılarıyla mı ele alınacaktır?³³ Bütün bu sorunlar Atatürk söz konusu olunca Türk sineması açısından daha karmaşık ve içinden çıkılmaz bir hale gelmiştir. Zaten biyografi türüne oldukça yabancı olan sinemamız, Atatürk'ü ele almaya kalktığında tüm bu sorunları siyasi, sosyal ve ekonomik boyutlarda sancılı bir şekilde yaşamıştır.

²⁷ İstiklal Madalyası (1948), Fato, ya İstiklal ya Ölüm (1951), Çete 1950, Vatan İçin (1951) Yüzbaşı Tahsin (1951).

²⁸ BCA, 146-44-9; (30-10-0-0), 15.09.1939. Dosya Ek: 150.

²⁹ Şükran Kuyucak Esen, *Türk Sinemasının Kilometre Taşları (Dönemler ve Yönetmenler)*. İstanbul: Agora Kitaplığı, 2002, 60-61.

³⁰ Ezanın tekrar Arapça okunması, Anayasasının tekrar ağıdalı bir Osmanlıca'ya çevrilmesi, radyodan dini program yapma yasağının kaldırılması, bazı il ve ilçe kongrelerinde fes ve sarık giyilmesine izin verilmesi vb.

³¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 9, Cilt 9, 72. Birleşim, 25.7.1951, 303-324.

³² Kurtuluş Kayalı, *Yönetmenler Çerçevesinde Türk Sineması*. İstanbul: Tezkiye Yay., 2015, 17.

³³ Senem Duruel Erkilic, *Türk Sinemasında Tarih ve Bellek*. Ankara: Deki Yayınları, 2014, 134-135.

Atatürk'ün biyografik bir filmini yapma projesi ilk olarak 1950'li yılların başında gündeme gelmiş; devlet ve hükümet adına başlamıştır.³⁴ Atatürk'ü ve Türkiye'yi bütün dünyaya tanıtmaya misyonuyla çıkılan bu yolda, devlet kendini bu yapımın birinci derecede sorumlusu ve tek otoritesi olarak görüyordu. İlerleyen yıllarda filme yüklenen bu ağır misyon, bürokratik işleyiş ve hükümetlere göre değişen kültür ve sanat politikalarıyla birleşince, film yapımı kamuoyunda sürekli tartışılan ama bir türlü gerçekleştirilemeyen ütopyik bir boyut kazandı. Böylece Atatürk Filmi projesi senaryosundan, başrol oyuncusuna nerede çekileceğinden finansal boyutuna kadar hemen hiçbir ayrıntısında ortak bir karara varılamayan, varılsa bile yapım aşamasına geçemeyen tam bir çıkmaza dönüştü.

1954 yılında ilk olarak rastladığımız bir haberde filme dair hazırlıkların başladığını öğreniyoruz.³⁵ Cumhurbaşkanı Celal Bayar, ünlü aktör Douglas Fairbanks Jr. ve Aubrey Baring'i film tasarısını görüşmek üzere İstanbul'a davet etmişti.³⁶ 4 milyon liraya mal olacak filmin hikâyesi Amerikalı Bridget Bolaud tarafından yazılacaktı. Senaryo için başta Atatürk'ün yakın arkadaşları olmak üzere Milli Mücadele'nin önemli isimleriyle görüşmeler yapılacaktı. Öyle ki Cumhurbaşkanı Celal Bayar, elindeki hatıra koleksiyonunu bu görüşme için hazırlatıyordu.³⁷ Böylesine kapsamlı başlayan çalışmalar ilerleyen aşamada bir yere varamadan sona erdi. Ortaya çıkarılan iki hikâye bürokratik engeli aşamadı, yetkililerin uygun görmemesi nedeniyle iade edildi, üstelik 50 bin Dolar³⁸ ücreti ödenmesine rağmen... Tabii yüksek meblağlar karşılığında hazırlatılan senaryoların çöpe gitmesi, kamuoyunda büyük tepkiyle karşılandı. Mesele Türk sinemasının niteliksizliğine getirilerek senarist tartışmaları başladı. Sözcü Peyami Safa, memlekette Atatürk'ü anlatacak bir tane Türk olup olamayacağını soruyor; Hollywood'dan senarist arayışını kapitülasyonlardan kalma yabancı hayranlığı olarak değerlendiriyordu: "*Eğer Atatürk filmine de bu sefil zihniyet karışmışsa, O'nun hayatını yabancı muharrirlere yazdırmak ve filmdeki rolünü yabancı aktörlere oynatmak zııırlığına hiddet edilir ama hayret edilir mi?*"³⁹

Henüz Atatürk'ün hayatının filme alınıp alınmaması noktasında dahi anlaşılabilen, her gelişmenin kamuoyunda büyük fırtınalar kopardığı bu ortamda Universal International şirketi ile yeni bir anlaşmaya varıldığı açıklandı. Bu büyük prodüksiyon için prodüktör Aaron Rosenberg, senarist Borden Chase ve teknik prodüktör Gilbert Coland İstanbul'a geldiler. 4 hafta kalmayı planlayan ekip Çanakkale, İzmir, Ankara ve İstanbul'da tetkikler yapacak Atatürk'ün yakın arkadaşlarıyla görüşeceklerdi.⁴⁰ Şirket yetkilileri yükledikleri sorumluluğun farkında olduğunu; "*Dünyanın en büyük insanlarından birinin hayatını filme almak üzere buradayız. Yegâne gayemiz ona layık bir film hazırlamaktır.*" sözleriyle ifade ediyorlardı. Atatürk rolüne kesin karar verilmemekle birlikte Laurence Olivier, Marlon Brando James Mason, Burt Lancaster ve John Wayne adı geçen aktörler arasındaydı.⁴¹

Oldukça olumlu başlayan ve hızlı ilerleyen bu ilk hazırlık aşaması devam ederken, Universal International Şirketi niyetlerinin ciddi olduğunu göstermek için direktör Alfred Daff'ı İstanbul'a göndermişti. Daff, yetkililerle bir araya gelmiş ancak sonrasında pek de umut vaat etmeyen bir açıklama yapmıştı. Nitekim şirket direktörü, mevcut işleyişle filmin 3,5 yıldan önce bitirilemeyeceğini söylüyordu.⁴² Sonunda filmin başrol oyuncusu Yul Brynner olarak kesinleştiyse de 1957 yılında yapılması kesin gözüyle bakılan Atatürk filmi, Türk sinema çevrelerinde pek de memnuniyet yaratmadı. Yıllardır herkesi uğraştıran film projesi, devlet erkânı ile Universal International arasında yaşanan anlaşmazlıklardan dolayı iptal edildi. Şirket anlaşmayı feshettiğini ilan etti; yaptığı açıklamada projenin iptal edilme gerekçesini bazı makamların çıkardığı güçlükler ve Türkiye'de anlayan, anlamayan birçok kişinin müdahalesi olarak gösterdi.⁴³

³⁴ Bazı kaynaklarda 1951 olarak bu teklifin Douglas Fairbanks Jr.'a iletildiği geçse de tarih 1951 değil 1954 olmalıdır. Konu ile ilgili taradığımız gazetelerde Douglas Fairbanks Jr.'ın Türkiye'ye gelmesi ve Atatürk Filmi'nin gündeme gelen ilk haber 1954 tarihlidir.

³⁵ Bu yıllarda yer alan bir başka haberde 1954 yılı 23 Nisan kutlamalarına yetiştirilmek üzere "Atatürk Filmi" adı ile bir belge film çalışması yapılmaktadır. Proje için bir komite kurulmuş, komite azaları Atatürk'ün doğduğu eve ait kısımları çekmek üzere Yunanistan'a hareket etmişti. Heyetin filmi Almanya'da tamamlaması bekleniyordu. *Milliyet*. 8.04.1954.

³⁶ Semih Tuğrul, "Atatürk Filmi Konusunda Bir Uyarı", *Cumhuriyet*. 1.10.1964.

³⁷ "Atatürk Filminin Hazırlıkları İlerliyor", *Milliyet*. 10.11.1954; *Cumhuriyet*. 5.11.1954.

³⁸ 50 bin dolar 141.000 Türk lirasına denk düşüyordu

³⁹ Peyami Safa, "Bir Okuyucumuzun Haklı Asabiyeti", *Milliyet*. 12.07.1955.

⁴⁰ "Atatürk Filmi Hazırlıkları", *Milliyet*. 1.11.1955; *Cumhuriyet*. 5.11.1955.

⁴¹ *Milliyet*. 6.11.1955; 4.12.1955.

⁴² *Cumhuriyet*. 27.12.1956.

⁴³ *Cumhuriyet*. 5.06.1958.

1950'li yıllarda başlayan Atatürk filmi tartışmaları bir sonuca ulaşmadı. Yukarıda da belirttiğimiz üzere sinemada yer almak isteyen bizzat Atatürk'ün kendisidir. Fakat ilerleyen zamanda Türkiye'de siyasi iklimin değişmesi, farklı kesimlerce farklı kodlar yüklenen çeşit çeşit Atatürk ortaya çıkarmıştır. Bu farklılık içinde geleneksel olarak yaptıklarına karşı çıkan ve eski düzeni tasarlayanlar ile onun yolundan ilerlediğini söyleyenler arasında kabaca ikili bir yapı belirginleşmişti. Bir kesim her fırsatta onu yıpratmaya çalışırken; diğer kesim onu tanımadan, derinlemesine bir kavrayıştan yoksun yüzeysel bir sevgiyle bağlılığını bildiriyor hatta kimi çevreler sevgi ve korumak adına tabulaştırıyordu. Böylesine polemige açık ve yüzeysel bilgi birikiminin olduğu bir ortamda iyi niyetle başlayan Atatürk'ün beyaz perdeye yansıtılma kararı çok uzun ve meşakkatli bir süreci başlattı. Film çekiminde öncelikli sorun nasıl bir senaryo ve kimin bu senaryoyu çekeceği - devlet işin içinde olmalı mı yoksa özel yapım şirketleri eliyle mi yapılmalı?-olmuştu. Sinema ile hiçbir ilgisi bulunmayan ve sürekli değişen bürokratik kadrolar şimdiye kadar yazılan senaryoları yeterli bulmamıştı. Sonrasında film çekiminin nerelerde yapılacağı ve daha da önemlisi Atatürk'ü canlandıracak aktörün kimin olacağı tartışması başlamış, Hollywood başta olmak üzere dünya sinemasından birçok kişiyi türlü yönleriyle konuya dâhil etmişti.

Temelde yukarıda anlatılan sorunlar etrafında şekillenen Atatürk filmi 1950'li yıllarda gerçekleşmemiş, yerine belgesel çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalardan ilki 1954 yılında Münir Hayri Egelî'nin *Millîyet Dergisi* desteği ile çektiği "Atatürk Sevgisi"dir. Aslında 1947 yılında başlayan çalışmalar "Atatürk'ü küçük düşürecek" gerekçesiyle CHP tarafından durdurulmuştu.⁴⁴ 1954 yılında tamamlanan bu yapım yayınlandıktan sonra da büyük tartışmalara neden oldu.⁴⁵ Aynı yıllarda Atatürk'le ilgili dokümanter bir film "Atatürk-Bir İnsan ve Bir Millet" adıyla yapıldı.⁴⁶ 1958 yılında Amerikalı C.B.S (Colombia Broad Casting Sinema ve Televizyon) televizyon şirketi, Amerikalıların Türkiye'yi ve Atatürk'ü tanımak istediklerini belirterek Atatürk için dokümanter bir film hazırladı. Prodüktör İsaac Kleinerman, yapım aşamasında Türkiye'ye gelmiş, başta Atatürk'ün manevi kızı Ülkü Hanım ve Celal Bayar olmak üzere yakın arkadaşları ile görüşmeler yapmış ve topladığı arşiv belgelerini bu filmde kullanılarak ortaya yarım saatlik bir film çıkarmıştır: "The Incredible Turk: İnanılmaz Türk"⁴⁷ Yaklaşık 40 milyon kişi tarafından izlenen film, Çanakkale Savaşları, İstanbul'un işgali, Milli Mücadele, Yunanlıların İzmir'de denize dökülüşü, Atatürk'ün Cumhurbaşkanlığı ve cenaze merasimini içeriyordu.⁴⁸ Turizm ve Tanıtma Bakanlığı 1959 yılında "Atatürk" adlı bir belgesel ortaya kondu. Bir başka yapım Sabahattin Tunçer tarafından gerçekleştirildi. Tunçer, çeşitli belgeleri toplayarak "Türk'ün Mucizesi" adlı filmi kurguladı. Tabii bütün bu belge yapımlar bütünlükten uzak belirli parçaların bir araya getirilmesiyle oluşturuluyordu.

1960'lı yıllara gelindiğinde Atatürk filmi meselesi yeni yapımlar, yeni tekliflerle gündemde kalmaya devam etti. 1962 yılında Atatürk Filmi'ni yapma hakkını Cornel Wilde aldıysa da devamı gelmedi.⁴⁹ 1963 yılı Mayıs ayında basında yeni proje haberleri dolaşmaya başladı. United Artists ve Paramount Production'un ortaklaşa yapacakları filmin senaryosu William Davenport tarafından yazılacak, Lee Thompson yönetmen koltuğuna oturacaktı. 1963 yazında çekimlerine başlanması planlanan filmin prodüktörü Herold Hecht'ti.⁵⁰ Prodüktör ve senariste tarihi danışmanı olarak üç kişilik bir Türk heyeti eşlik edecekti. Bu isimler Falih Rıfkı Atay, Ali Kılıç ve hastalığında Atatürk'ün yanında olan ama henüz ismi açıklanmayan yakın isimlerden biriydi. 6.5 milyon dolara mal olacak filmi United Artists ve Paramount şirketleri ortak çevirecekti. Türkiye'deki hazırlıklarla yine Adil Özkaptan ilgileniyordu.⁵¹ Filmde Atatürk'ü Yul Brynner'in canlandırmasında anlaşmaya varılmıştı.⁵² Çok heyecan yaratan filmin hazırlık aşaması engelsiz geçildikten sonra Yul Brynner ve Harold Hecht yetkililerle görüşmek üzere önce İstanbul'a, daha sonra Ankara'ya geldi. Basın ve kamuoyunun yoğun ilgi gösterdiği Brynner, bir basın toplantısı düzenleyerek film hakkında bilgi vermiş; özellikle Türkçe öğrenme konusundaki hevesini basın mensupları ile paylaşmıştı.⁵³

⁴⁴ Granda, *Atatürk'ün Uşağı'nın*, 138.

⁴⁵ Semih Tuğrul, "Atatürk Filmi Konusunda Bir Uyarı", *Cumhuriyet*. 1.10.1964.

⁴⁶ *Milliyet*. 30.03.1956.

⁴⁷ *Milliyet*. 22.05.1958; 10.02.1959.

⁴⁸ *Milliyet*. 17.02.1959.

⁴⁹ *Milliyet*. 26.01.1962; 18.02.1962; *Cumhuriyet*. 18.02.1962.

⁵⁰ *Milliyet*. 25.06.1962; *Cumhuriyet*. 11.04.1962.

⁵¹ *Milliyet*. 11.16.04.1962.

⁵² *Milliyet*. 15.04.1962.

⁵³ *Milliyet*. 12, 13.04.1962.

Devlet düzeyinde olumlu bir başlangıç yapan proje, Yul Brynner'ın Atatürk rolü için seçilmesi sonrasında yeni bir aşamaya geçti. Aktörün fiziki özelliklerinin hiçbir şekilde Atatürk'le ilişkilendirilmemesi, benzerlik tartışmasını gündeme getirdi. Benzerlik tartışmasına köşe yazarlarından, sinema eleştirmenlerine, Atatürk'ün yakın arkadaşlarından sanat camiasına kadar hemen herkes dâhil edilmişti. Çetin Özkırım ve Selmi Andak, Turgut Demirağ, Memduh Ün ve Tarık Dursun K. bu isimlerden birkaçıydı. Yakın arkadaşları ve sinema camiası çoğunlukla gerek vücut yapısı gerekse de göz ve saç rengiyle Atatürk'ü daha çok anımsatan, Alman Curd Jürgens'i uygun buluyorlardı.⁵⁴

Tüm bu tartışmalar sürerken Yul Brynner, Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel tarafından kabul edilmiş; hükümetten gereken desteğin alınması noktasında güvence almıştı. Ünlü aktör kendisinin benzemediği yönündeki eleştirilere de; "*Önemli olan O'na benzemek değil, O'nun karakterini, iç dünyasını ve idealizmini ifade edebilmektir.*" sözleriyle karşılık veriyordu.⁵⁵

Prodüksiyona dair görüşmeler 60'lı yıllar boyunca devam etti. 1967 yılında Yul Brynner eşi Doris Brynner, Mel Ferrer ve yönetmen Terrence Young ile birlikte yeniden Türkiye'ye geldi ancak hazırlanan senaryoda uzlaşamadığı için filmi çevirmekten vazgeçti. Böylece bu yapım projesi de bir sonuca ulaşmadan rafa kalktı.⁵⁶

1960'lı yılların sonuna gelindiğinde ortaya konan projeler, yazılan senaryolar harcanan onca vakte ve paraya rağmen boşa gitmiş, Atatürk filmi yapım aşamasına gelememiştir. Bu noktada anlaşılması daha doğrusu sorgulanması gereken konulardan biri de şüphesiz ünlü yapım şirketlerinin projeye gösterdikleri ısrarın nedenleri... Konuya dair önemli iddialarda bulunan isimlerden biri Semih Tuğrul idi. Tuğrul, resmi yetkililerin uluslararası sinema camiasında dönen oyunlardan ve bu yapım projesinin ne gibi oyunlara alet edildiğinin farkında olmadıklarını iddia ediyordu. Nitekim yetkililer bu komisyoncuların ne türde oyunlar çevirdiklerini bilmeden kapıyı çalan herkesin sözünü ciddiye alıyorlar; muhayyel tasarımlara, parlak gibi görünen tekliflere bel bağlayıp yardım teklifinde bulunuyorlardı. Ülke açısından son derece üzüntü verici olarak değerlendirilen bu durum bir yandan konuyu ciddiyetten uzaklaştırırken diğer yandan garantili ödenek almak isteyen kimi çevrelerin istismarını arttırıyordu. Şimdiye kadar bu işe aday olan yapımcıların Türkiye'nin kurtarıcısını, Arizonalı herhangi bir "kahraman şerif" ya da "vatan kurtaran aslan çavuş" gibi görmekten öteye geçememişlerdi.⁵⁷ Gelinen noktada filme dair tartışmalar sadece içeriği değil aynı zamanda niteliği ve parasal boyutu ve Türkiye'nin prestiji gibi meseleleri de içine alarak genişlemiştir.

1960'lı yıllarda popüler tarih yayıncılığının artması tarihe ve dolayısıyla sinemanın tarihe olan ilgisini arttırmış aynı zamanda Kıbrıs'ta meydana gelen olaylar Türkiye'de büyük yankı bulmuştu. Türk-Yunan ilişkilerinin bozulması ile birlikte kabaran milliyetçi duygulara cevap vermek adına tarihi filmler özellikle de Kurtuluş Savaşı filmleri bu olaylara paralel bir şekilde artmıştır. Bu bağlamda sinemamızın başlıca dayanağı olan Kurtuluş Savaşı filmlerinden "Çanakkale Arslanları" (1965) birkaç saniyelğine de olsa ilk defa Atatürk'ü beyaz perdeye yansıtmıştır. Fahri Celal Gökbulga'nın "Keloğlan Çanakkale Savaşı'nda" (Çanakkale Arslanları) adlı eserinden sinemaya uyarlanan filmin yönetmenliğini Turgut Demirağ ve Nusret Erarslan yaptı. Tanju Gürsu, Ajda Pekkan, Atif Kaptan, Hulusi Kentmen gibi isimlerin rol aldığı bu yapım, And Film-Türk Silahlı Kuvvetler Birliği koprodüksiyonudur. Çanakkale Savaşları'nın 50. yılı nedeniyle beyazperdeye aktarılan film için o güne kadar henüz gün yüzüne çıkmamış mektuplar, belgeler ve fotoğraflar incelendi. Yurdun çeşitli yerlerinde hala hayatta olan yüze yakın Çanakkale gazisiyle görüşüldü ve tarihçilerin danışmanlığından yararlanıldı.⁵⁸ İlk renkli Türk filmleri arasında yer alan filmde Mustafa Kemal, Cüneyt Gökçer'in birkaç saniyelik canlandırmasıyla yer aldı. Görüntüler daha çok gölge ya da arkadan tespit edildi. Birçok tarihi belgeye dayanılarak yapıldığı iddia edilen filmin tarihsel açıdan en büyük yanlışı Mustafa Kemal'in 57. Alay Komutanı Hüseyin Avni'ye "*Ben size taarruzu değil, ölmeyi emrediyorum*" emrini telefonla verdiği sahne ile yapılmıştır.

Kuşkusuz 1960'lı yıllarda ekranların tek televizyonu TRT'de meydana gelen bir başka olay, 1969 yılı 10 Kasım'ında patlak verdi. 10 Kasım akşamı Atatürk'ün ölüm yıldönümü nedeniyle TRT'de bir açıkturum düzenlenmiş daha sonra "Türkiye'nin Kalbi: Ankara" filmi yayına konmuştu. Cumhuriyet'in 10. yıldönümü nedeniyle Atatürk'ün emriyle Sovyet yönetmenlere çektirilmiş ve bugüne kadar defalarca yayınlanmış olan film,

⁵⁴ *Milliyet*. 13.04.1962.

⁵⁵ Bu arada İzmir'de Atatürk'e benzediğini söyleyen İsmail Girgin adlı vatandaş istenirse dublörük yapabileceğini belirtmişti. *Milliyet*. 14.04.1962.

⁵⁶ *Cumhuriyet*. 31.05.1967.

⁵⁷ Semih Tuğrul, "Atatürk Filmi Konusunda Bir Uyarı", *Cumhuriyet*. 1.10.1964.

⁵⁸ www.internethaber.com (Erişim tarihi: 12.06.2018).

TRT Genel Müdürü Adnan Öztrak tarafından kesilerek yayından kaldırılmıştı. Tabi bu kesintiye tepkiler büyük oldu. Tepkiler karşısında TRT Genel Müdürü Öztrak bir açıklama yaptı. Açıklamasında oturumun amacını beğenmediğini, filmin komünizm propagandası içermesinden dolayı yarıda kesildiğini belirtti. Krizin sorumlusu olarak görülen dönemin Ankara Televizyon Dairesi başkanı Mahmut Tali Öngören, komünizm propagandası yaptırdığı gerekçesi ile görevden alındı; yerine Semih Tuğrul getirildi.⁵⁹ Olay adli makamlara yansıdı. Savcılığın başlattığı inceleme sonucunda Savcı Zekai Turan, filmi izlemiş ve herhangi bir suç unsuru bulamamıştı.⁶⁰ Daha sonra suçsuzluğu ortaya çıkan Mahmut Tali Öngören'in yetkileri TRT Yönetim Kurulu'nca iade edildi.

TRT'de yaşanan bu krizden sonra olaylar kolay kolay durulmadı, sansür konusunu yeniden tartışmaya açtı. "Türkiye'nin Kalbi: Ankara" filmi, Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın Sovyetler Birliğini ziyaretini gösteren filme el koyulması ve Vietnam Savaşı'na yönelik eleştirel haberlerin engellenmesi gibi daha önce yaşanmış olaylarla birlikte gündeme oturdu, siyasilerin dâhil olduğu bir sansür tartışması yaşandı. Bülent Ecevit, bu duruma en açık tepki gösteren isimlerden biridir. Ecevit kendi kendine saygısı olan, milliyetçi duygulara sahip hiç bir Türk'ün böyle bir davranışa katlanamayacağı yönünde ağır eleştirilerde bulundu.⁶¹ Film tekrar 1989 yılında 2. Ankara Film Festivali'nde özel bir gösterimle seyirciyle buluştu.⁶²

Yukarıda belirtmeye çalıştığımız üzere filme dair yaşananlar büyük çelişkiler yumağıydı. Bir taraftan Atatürk'ün biyografik yaşam öyküsü görkemli bir prodüksiyon ile sinemaya aktarılmaya çalışılırken, diğer taraftan Atatürk'ün emriyle çekilmiş bir film komünizm propagandası yaptığı gerekçesiyle gösterilmiyor, soruşturma geçiriyordu. Sorun siyasetin yönü ile de bitmiyordu. Türkiye'de bu yıllara değin birkaç yabancı ve yerli araştırmacının yazdığı biyografi dışında Atatürk hakkında kapsamlı, bilimsel verilere dayanan biyografi yazımı henüz ortaya konulmamıştı.⁶³ Elimizdeki veriler Atatürk'e dair o döneme kadar yazılan biyografilerin daha çok yabancı araştırmacılar tarafından yazıldığını, Türkiye'de bu konu ile ilgili yayınlanmış en kapsamlı kaynakların son derece sınırlı olduğunu göstermektedir. Devlet bir taraftan konu ile ilgili araştırma yapmak isteyen Türk bilim insanlarına arşiv kaynaklarını kapatmış, diğer taraftan yabancı yazarları Atatürk biyografisi yazması için Türkiye'ye çağırılmıştı.⁶⁴ Böylece biyografisini dahi daha çok yabancı yazarlardan öğrendiğimiz Atatürk'ün devletle ve toplumla arasındaki bağ zayıfladıkça her döneme ve ideolojiye göre şekillenen değişken ve yüzeysel yorumları beraberinde getirmiştir. Öte yandan toplumda her kesimin kendi düşüncesini kabul ettirmek için bir yerde Atatürk'e referans gösterme zorunluluğu da olunca ortaya farklı Atatürk yorumları çıkmıştır.

60'lı yıllarda belge film yapımı devam etti. 1966 yılında Ordu Film Merkezi Müdürü Nusret Erarslan "Mucizeler Yaratan Türk/Atatürk" adlı belgesel çalışmasını yaptı. Bu yapım Ordu Film Merkezi'nde bulunan filmleri bütünlüklü bir kurgu ile bir araya getirmişti. Atatürk'ün hayatı, tarihsel ortamı ile birlikte yansıtılmıştı. Latife Hanım ile gündelik yaşantısına dair bazı sahneler de bulunuyordu. Yönetmen Behlül Dal Türk Kadınlar Derneği adına "Atatürk ve Türk Kadını" adlı belgeseli hazırladı. Ayrıca Hüsnüye Ateş topladığı belge filmlerle bir "Atatürk" belgeseli ortaya koydu. Film Sevr, yurdun parçalanması, işgal, Sultanahmet Mitingi, Halide Edip'in konuşması, Mustafa Kemal'in Anadolu'ya çıkışı, devrimler süreci gibi Türklerin henüz görmediği birçok kayıt içermektedir.⁶⁵

1970'ler Cumhuriyet'in 50. yılı kutlamaları vesilesiyle Atatürk Filmi'nin yeniden gündeme geldiği yıllardır.⁶⁶ Atatürk'ü canlandırması muhtemel oyuncular arasında John Wayne, Kirk Douglas, Marlon Brando, Charlton Heston gibi isimler yer alıyordu. Atatürk filmine dair görüşler, eleştiriler zaman zaman basında yer almaya devam ediyordu. Bu eleştiri yapanlardan biri Atilla Dorsay'dı. Dorsay sinema dünyasını aşan adeta tamamen

⁵⁹ *Milliyet*. 12, 13, 15.11.1969.

⁶⁰ *Milliyet*. 27.11.1969; 10.12.1969.

⁶¹ "Ecevit TV Filmlerine Konan Sansüre Çattı", *Milliyet*. 20.11.1969.

⁶² *Milliyet*. 7.03.1989.

⁶³ Bu konuya Cumhuriyet'te de çıkan kimi yazılarda değiniliyordu. Örneğin 6.11.1955 tarihli "Gene Atatürk Filmi" başlıklı yazıda Atatürk hakkında şimdiye kadar kaç bilimsel biyografik eser yazıldığı ya da çekilecek senaryoda hangi kaynağın kullanılacağı sorgulanıyordu. *Cumhuriyet*. 6.11.1955.

⁶⁴ Nitekim konu ile ilgili olarak Prof. Dr. Kemal Arı kimi eksikliklerine rağmen daha Atatürk hayattayken bir komisyon tarafından yazılan "Türk'ün Altın Kitabı: Gazi'nin Hayatı", Şerafettin Turan'ın "Atatürk", Şevket Süreyya Aydemir'in "Tek Adam", Uluğ İğdemir "Atatürk'ün Yaşamı", tarihçi Yusuf Hikmet Bayur'un "Atatürk" adlı eseri ile UNESCO'nun Atatürk maddesinin yazıldığını ve bunun haricinde onca yazılan kitaplara rağmen birbirinin aynısı olduğunu; portresindeki eksikliklerin tamamlanamadığını belirtmektedir. Ayrıntılı değerlendirme için bkz. Kemal Arı, *Atatürk'ü Anlamak ve Tamamlamak*. Söyleşi: Hülya Yazıcı, İzmir: KitapAna Yayınevi, 2017, 109-129.

⁶⁵ *Milliyet*. 4.06.1965.

⁶⁶ Haberler için bkz, *Milliyet*. 1.05.1970; *Hürriyet*. 23.05.1970; *Cumhuriyet*. 9.08. 1971.

siyasal bir nitelik kazanan film tartışmalarının Atatürk'ün 40 yıldır tabulaştırılmasının bir sonucu olarak görüyordu. O'nun artık gösterilemez, hiçbir oyuncu tarafından canlandırılmaz hale getirildiğini; neredeyse kutsal bir nitelik kazandığını belirterek suret yasağı içine sokulmasının anlamsızlığını eleştiriyordu.

1970 yılında Colombia Pictures tarafından çekilen "Paralı Askerler" (You Can't Win 'Em All, Peter Collinson) Atatürk'ün yabancı bir aktör tarafından (Patrick Magee) canlandırıldığı ilk film oldu. Türkiye'deki çekimleri İstanbul, Göreme, İzmir ve Efes'te yapılacak olan film için Dolmabahçe ve Beylerbeyi Sarayları için özel izin alındı.⁶⁷ Tony Curtis, ve Charles Bronson'ın başrol oynadığı filmde Michele Mercı bir Türk kadını, Fikret Hakan da bir Türk subayını canlandırıyordu. Hayli sıkıntılı geçen Paralı Askerler, gündemi uzun süre meşgul etti. Filmin çekimi esnasında gösterilen tepkiler aslında o dönem Türkiye'nin iç ve dış politikada yaşadıklarıyla paralel bir seyir içindeydi.

1970'li yıllar Türkiye'nin iç politikada siyasi, sosyal ve ekonomik çalkantılarla sarsıldığı dış politikada ise Yunanistan'ın aleyhte propagandayı hızlandırdığı bir dönemdi. Böylesine karmaşık bir ortamda toplumda var olan bütün tepkiler bu film üzerine odaklanıyordu. Türkiye'deki bölümleri İstanbul'da çekilen "Paralı Askerler"e dair birçok iddia gündeme geldi. Atatürk'ün canlandırılacağından, Türkiye'ye yönelik kara propaganda yapılacağına, Kuran-ı Kerim'in yakılma sahnesinin yer alacağından, Yunanistan'ın bu filmi desteklediğine kadar çeşitli iddialar söz konusu idi. Gerek yetkili ağızlar, gerekse de filmin yönetmeni Peter Collinson açıklamalar yaparak kamuoyunu rahatlatmaya çalıştıysa da pek fayda etmedi...⁶⁸

Hazırlığıyla, çekimiyle yorumlarıyla tam bir 'olay' olan "Paralı Askerler", tamamlandıktan sonra izleyiciyle buluştu. Hikâye Kurtuluş Savaşı sırasında macera arayan iki serserinin başından geçenleri işliyordu. Filmin arka fonunda bol bol Türk müziği kullanılmış, Türkçe konuşmalar sık sık yer almıştı. Filmde Atatürk doğrudan ismiyle değil General Mustafa Kayan tipi ile yer almıştı. Patrick Magee'nin toplamda 15-20 dakikalık bir bölüm canlandığı bu rol genel olarak beğenilmedi. Ama bu rolün beğenilmesinden çok bir tabunun yıkılmasını sağlaması elbette sinema ve Atatürk açısından çok önemli bir aşamayıydı.⁶⁹

Atatürk'ün canlandırılmasına dair kopan fırtınalara rağmen, film konusu işlevi genişleyerek, gündemde kalmaya devam etmiştir. Bu yıllarda tasarlanan projeler artık yalnızca tarihi bir vefa borcunun ödenmesinden çıkmış, Türkiye'nin tanıtımında ve dünyadaki olumsuz imajının düzeltilmesinde vazgeçilmez bir fırsat olarak görülmeye başlanmıştı. Atatürk Filmi'nin, turizmin gelişmesinde kilit bir işlev göreceği umuluyordu. Böylece Cumhuriyetin 50. yılına yetiştirilmesi düşünülen yeni bir proje gündeme geldi. 70'li yılların bu büyük prodüksiyonu biraz da riske atılmak istenmediğinden olsa gerek doğrudan Lord Kinross'un yazdığı "Bir Milletın Doğuşu: Atatürk" biyografisinden esinlenilerek yapılacaktı. Bu yüzden filmin senaryosu için Lord Kinross bizzat Turizm ve Tanıtma Bakanlığı tarafından Türkiye'ye davet edildi. Senaryoda Atatürk, Atatürk hayranlığı, Atatürk'ün İstiklal Savaşı öncesinde ve sonrasında bulunduğu yerler ve Türkiye'nin turistik değerleri ele alınması planlanıyordu.⁷⁰ John Kay bu projenin hem prodüktörü, hem de yönetmeni olarak yerini aldı. Ünlü yönetmen başrol oyuncusunu da bir Türk aktörün canlandırılması gerektiğini düşünüyordu. Ahmet Mekin ve Müşfik Kenter ismi geçen oyuncularla ancak bu proje de çok geçmeden iptal edildi.⁷¹

Cumhuriyet'in 50. yılı kutlamaları çerçevesinde planlanan sinema yapımlarından hiçbiri gerçekleşmemiş; fakat aynı kutlamalar çerçevesinde Türkiye'yi tanıtmak amacıyla ünlü Fransız yönetmen Claude Lelouch'a "Türkiye" adlı kısa bir film yaptırılmıştır. Filmde Atatürk heykel, anıt ve sokaklardaki neon lambalarıyla imge olarak yer alıyordu.⁷² Aynı zamanda TRT, Amerikalılarla ortak "Atatürk" adlı bir belgesel hazırlamıştı. Bu ortak yapım fotoğraflardan oluşuyordu. Belgesel TRT tarafından 23 Nisan 1971 günü gösterildi. Daha sonra bir başka belgesel BBC televizyonunca gerçekleştirildi: "Atatürk: Türklerin Babası". Gazeteci Michael Adams tarafından yapılan 45 dakikalık film, BBC televizyonunda ve Avustralya'da gösterildi. Yayınlandığı ülkelerde ilgiyle izlenen belgesel, Atatürk'ün askeri yönüne ağırlık veriyor; Süreyya Ağaoğlu'nun anıları yer alıyordu.⁷³ Bu belgesel 27 Mayıs 1971 günü TRT'de de gösterilmiştir. Bu arada Lord Kinross da bir Atatürk filmi derlemişti. Bu film Türk

⁶⁷ BCA, 24-139-8; Ek:A7; (30-1-0-0); 16.07.1969.

⁶⁸ *Milliyet*. 3.09.1969.

⁶⁹ *Milliyet*. 1.09.1970.

⁷⁰ Zeynep Oral, "Lord Kinross Türkiye'de 1 Milyon Liraya Mal Olacak", *Milliyet*. 26.04.1970.

⁷¹ Atilla Dorsay "Yeni Bir Atatürk Filmi Projesi", *Cumhuriyet*. 19.01.1971.

⁷² Turizm Bakanlığı bünyesinde gerçekleştirilen bu yapımın bir Türk sinemacıya değil de Fransız'a verilmesi sinema çevrelerince tepkiyle karşılanmıştır. Erkalıç, *Sinema Tarih İlişkileri*, 43.

⁷³ *Milliyet*. 9.09.1970.

Sinametek Derneği tarafından Atatürk Filmleri programı içinde izleyiciyle buluşmuştur. Daha sonra Amerikalılar “Müthiş Türk”ü çektiler. “Müthiş Türk” belgeseli 26 Ağustos 1973 günü TRT de yayınlandı. Korkunç yanlışlarla dolu belgesel büyük tepki çekti. Amerikan TV şirketi CBS tarafından hazırlanan bu filmi TRT televizyonunda kimin seçip kimin yayınlamasına izin verdiği bir türlü anlaşılamadı.⁷⁴

2.2.1980-2000 Döneminde Türk Sineması ve Atatürk

Türkiye 12 Eylül 1980 tarihinde yaşadığı askeri darbe ile ekonomik yeniden yapılanma ve -başta aydınlar olmak üzere- toplumda muhalif kesimlerin tasfiye edildiği bir depolitizasyon sürecine girdi. Uluslararası liberal politikalara kapıların sonuna kadar açıldığı bu dönemin en belirgin özelliği tüketim olgusunun yerleşmesidir. Toplumda kısa yoldan para kazanmak (köşeyi dönmek), ünlü olmak, düşünmeden, üretmeden başarılı olmak, hayatın tadını çıkarmak vb. yükselen değerler oldu.⁷⁵

Türk sineması bu yıllarda adeta durma noktasına geldi. Amerikan filmleri bütün pazarı ele geçirmiş, televizyon ve videokaset izleyici kitlesini adeta elinden almıştı. Diğer yandan sinema, bir “sanatsal uğraş” “kültürel alış-veriş” olarak, değerlendirme olanağına kavuştu, temalar değişmeye başladı.⁷⁶ Siyasi, ekonomik ve toplumsal düzeyde yaşanan tüm bu gelişmeler sinemada siyasi İslam gibi toplumsal olguların su yüzüne çıkışını da hızlandırdı. Sinemada İslami filmlerle birlikte cinsiyetçilik, marjinal hayat, muhaliflerin iç hesaplaşmaları beyaz perdeye yansımaya başladı.⁷⁷ Aynı zamanda bu yıllara kadar devlet desteğinden mahrum kalan sinema, Kurtuluş Savaşı ve Atatürk projeleriyle ilk defa devlet desteğini sağlamaya çalışıyordu.

1980’li yıllara gelindiğinde Atatürk’le ilgili yapılacak bütün projelerin rafa kalktığı görülür. Gerek devlet düzeyinde başlayan çalışmaların bürokrasinin engellerine takılması gerekse de bu işe talip olan yapım şirketleri ile yaşanan anlaşmazlıklar ve kamuoyunun gösterdiği komplekse varan hassas yaklaşım filmi çekilemez noktasına getirmişti. Bu durum Atatürk’ü canlandıracak aktör için de geçerlidir. Devletin ulaşılabilir noktasında yaklaştığı Atatürk karakteri için birçok isim gündeme gelmesine rağmen kimse bu role bir türlü layık bulunamadı. 1980’li yıllara gelindiğinde Atatürk filmi, 1981 yılının Atatürk’ün doğumunun yüzüncü yılı olması dolayısıyla ütopyik boyutta tartışılmaya devam ediyordu.

1981 yılı Atatürk yılı olarak planlandığından devlet adına Kültür ve Dışişleri Bakanlıkları işbirliğiyle yurt dışında çeşitli organizasyonlar düzenlenmiştir. Paris’teki Unesco Merkezi de Atatürk’ün bütün dünyada anılmasına karar vermişti. Hatta kuruluşun yayın organı *Courier Dergisi* Atatürk özel sayısı çıkaracaktı. Dünya’da lehimize esen bu hava Türkiye’nin o günkü içinde bulunduğu koşulları biraz olsun düzeltmesi açısından çok önemliydi. Zira demokrasisi askıya alınmış, bir yandan Yunanistan ile Kıbrıs ve Ege Kıta sahanlığı diğer yandan Ermeni propagandası arasında sıkışan Türkiye, Atatürk’ün barışçı çağdaş ve evrensel yanlarını vurgulayarak azalan prestijini arttırmaya çalışıyordu. Basında devlet erkânının konuyla hak ettiği ölçüde ilgilenmesi için çağrılar yapılıyor, bunun bir fırsat olarak görülmesi gerektiği vurgulanıyordu.

Devlet erkânı da benzer bir şekilde düşünmüş olmalı ki TRT bu konuda kolları sıvayan ilk kurum oldu, çeşitli dallarda yarışmalar açtı.⁷⁸ Dünya televizyonlarında gösterilmek üzere “Atatürk ve Türkiye” konulu bir film yapılması planlandı. Devlet arşivlerindeki Atatürk ile ilgili belgesel filmlerden de yararlanılarak oluşturulacak film, İngilizce seslendirilecekti.⁷⁹ Ayrıca 1981 yılında hükümet nezdinde bir “Kutlama Koordinasyon Kurulu” oluşturuldu. Kurul; “*Atatürk’ün yurt içinde ve yurt dışında tanıtılmasında, sevdirilmesinde ve kutlamalara daha geniş kitlelerin katılımının sağlanmasında en büyük görevin sinema ve televizyona*” düştüğünü belirterek çalışmalarına başladı.⁸⁰ Kurulun çeşitli kurumlarla yaptığı ortak çalışmalar sonunda üç film gerçekleştirildi. Bunlardan biri Halit Refiğ’in yönettiği “Atatürk ve Sanat” belgeselidir. Belgesel, Kültür Bakanlığı, Sinema-TV Enstitüsü ve Pamukbank’la ortak yapıldı. “Atatürk ve Sanat” özerk kurumlarla işbirliği ile yapılması dışında, yönetmenin Türk olması ve aynı zamanda da yurt dışında birçok ülkede gösterilen bir yapım olması dolayısıyla Atatürk ile ilgili birçok ilki içinde barındırır.

⁷⁴ Mahmut Tali Öngören, “Atatürk Filmlerini Biz De Çevirebiliriz”, *Cumhuriyet*. 7.06.1983.

⁷⁵ A. Haluk Ünal, “Değişen Türkiye ve Sinemamız”, *Antrakt*, 34, Temmuz, 1994, 9.

⁷⁶ Gülseren Güçhan, *Toplumsal Değişme ve Türk Sineması*. Ankara: İmge Kitabevi, 1992, 94

⁷⁷ Ünal, “Değişen Türkiye ve Sinemamız”, 9.

⁷⁸ *Milliyet*. 24.07.1980.

⁷⁹ *Milliyet*. 3.1.1981.

⁸⁰ Erkalıç, *Türk Sinemasında*, 137; Maktav, *Türkiye Sinemasında*, s. 35.

1981 yılını Atatürk yılı olarak tanımlayan TRT de “Atatürk’ten Anılar” adlı bir dizi yayın ekrana getirildi. Atatürk’e yakın kişileri söyleşi biçiminde sundu. Arkasından “Atatürk’le Yolculuk” adlı bir başka dizi ekrana geldi. Kemal Zeki Gençosman’ın yazıp sunduğu en ciddi Atatürk dizisi “Beni Hatırlayınız” ise henüz tamamlanmadan başka filmler yayınlayacağız denilerek yarıda kesildi. Bu yıllarda Amerikalılara ikinci bir film yaptırıldı: “Atatürk: I Stand For Your Dreams” (1981). Amerikalı film şirketi Marner Production’a yaptırılan filme TRT de büyük katkı sundu. Ayrıca Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu tarafından Atatürk ve Dolmabahçe adlı bir belgesel yapıldı. “Dolmabahçe ve Atatürk” Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla yabancı ülkelerde de gösterildi.

“Atatürk ve Çağı” adı ile bir belgesel tasarısı daha ortaya çıksa da gerçekleşmedi. Türkiye’de 80’li yıllar televizyon ekranlarında Atatürk ile ilgili hazırlanan programların birçok hata ile dolu olduğu, gelişigüzel özensiz yapımların parasal kaygılarla gösterildiği bir dönemdir. Eski TRT sorumlularından Mahmut Tali Öngören bu tür yayınlarından dolayı TRT’yi; “...İlkokul temsillerinde bile yakışmayan “Atatürk Ankara’da” adlı zavallı bir yapıma yayında yer vererek işi ne denli hafife aldığını gösterdi.” sözleriyle eleştiriyor, TRT’nin bu belgeseli yayınlamakla “Atatürk Yılı”na ne kadar az saygı duyduğunu, bu işi ne kadar hafife aldığını kanıtlamış olduğunu iddia ediyordu.⁸¹

80’li yılların belki en kayda değer gelişmelerinden biri Belçika’nın ünlü yapımcılarından Marc Mopty ile Turizm ve Tanıtma Bakanlığı’nın “Atatürk Belgeseli” çekimi konusunda anlaşmaya varmasıdır.⁸² Atatürk’ün doğumunun 100. yılı dolayısıyla hazırlanan film, Belçika Cibelco Gerbar Şirketi ile bir ortak yapımdı. 52 dakikalık filmin senaryosu Marc Mopty ile Kültür ve Turizm Bakanlığı, Genelkurmay Başkanlığı Harp Dairesi, Dışişleri Bakanlığı, Türk Tarih Kurumu 100. yıl Kutlama Koordinasyon Başkanlığı’ndan uzmanlarca hazırlandı. Filmde Atatürk’ün gençliğini Cüneyt Çalışkur, olgun halini Paul Andre Mussch, İsmet İnönü’yü ise Yelman Emcan canlandırdı.⁸³ Film hem dünya televizyonlarında hem de sinemalarda gösterilmek üzere Tyler Mount ve Steadican diye tanımlanan iki değişik düzende hazırlandı. Bu yapıım aynı zamanda 1982 Eylül’ünde Kanada’da “Montreal Uluslararası TV Filmleri Şenliği Pazarlama Gösterisi”ne katıldı ve büyük ilgi topladı. Kanada, Fransa, Belçika, Federal Almanya, İsveç, Norveç, Danimarka, Birleşik Arap Emirlikleri, Suudi Arabistan, Kuveyt televizyonları filmi satın aldı. Sovyet Rusya da Belçika firmasına başvurarak filmi satın almak istediğini bildirdi.⁸⁴

Film için yaklaşık 36 milyon lira (170.000 Dolar) sarf edildi.⁸⁵ Tamamlandıktan sonra 19 Mayıs 1983 günü TV’de gösterildi. Basında birçok köşe yazarı belgeselle ilgili olumlu-olumsuz görüşlerini belirttiler. Atatürk’ün canlandırılması genel olarak olumlu karşılandı; ancak hikâyede yer alan kimi olaylar tarihsel gerçekliğe uymadığı gerekçesiyle eleştirildi. Konu ile ilgili olarak Atilla Dorsay, hem Milliyet’e hem de Cumhuriyet’e bir değerlendirme yaptı. Dorsay, sinemanın gerçeği aynen yansıtmak ya da çoğaltmak gibi bir misyonu olmadığını; hikâyede esas olanın gerçeğin özünü vermesi olduğunu vurguluyordu. Filmi en çok suret tartışmalarına son vermesi, sinemadaki Atatürk tabusunun yıkılmasına vesile olmasından dolayı önemli buluyor, duyduğu memnuniyeti şöyle dile getiriyordu: “...Bir kez ve öncelikle bir tabu yıkılmış oluyor böylece, Atatürk’ü perdede kimsenin canlandıramayacağı konusunda nerdeyse yazılı olmayan bir kural-yasa biçimine dönüşmüş olan inanç ve uygulama yıkılıyor. Pek de iyi oluyor.”⁸⁶

Öte yandan ortaya konan çalışmalar ne kamuoyunu, ne de devlet katında kimseyi memnun etmedi. Böylece Atatürk Filmi tartışmaları yeniden alevlendi. 1988 yılında Atatürk’e ve Türkiye Cumhuriyeti’ne yakışır düzeyde bir film yapmak için Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından Atatürk’ün hayatı, İstiklal Savaşı ve inkılâpları konu alacak uzun metrajlı dramatik bir filmin nasıl ele alınması gerektiğini tartışmak üzere “Atatürk Filmi Paneli” yapıldı. 3 Kasım 1988’de Kültür ve Turizm Bakanı Tınaz Titiz başkanlığında Ankara’da toplanan panele sinema çevrelerinden önemli isimler katıldı. Panelde uzun metrajlı bir film gerçekleştirilebilmek için filmin içeriğinin nasıl olması gerektiği, ihtiyaç duyulan teknik özellikler, oyuncularla ilgili görüşler, filmin finansmanın nasıl

⁸¹ Mahmut Tali Öngören, “Atatürk Filmleri Acaba Nerede”, *Cumhuriyet*. 4 Ekim 1982.

⁸² *Milliyet*. 5.03.1981.

⁸³ *Milliyet*. 19.05.1983.

⁸⁴ *Cumhuriyet*. 19.05.1983.

⁸⁵ *Cumhuriyet*. 19.05.1983.

⁸⁶ Filmde aktörlerin dışında 1600 civarında figüran kullanılmış, 170 bin Amerikan dolarına mal olmuştur. Türkiye bu maliyeti kamu kurum ve kuruluşları işbirliği ile ödemiştir. *Milliyet*, 27. 01.1983.

Atilla Dorsay, “Atatürk Filmi Genel Bir Başarı”, *Cumhuriyet*. 27.05.1983. Konu ile ilgili olarak başka değerlendirmeler için bkz. Mahmut Tali Öngören, “Atatürk Filmlerini”, *Cumhuriyet*. 7.06.1983.

karşılacağı ve dağıtım-gösterim konuları gündeme getirildi.⁸⁷ Basının geniş yer verdiği panelde, Refik Erduran “Devlet gölge etmesin yeter!” sözleriyle devletin bu işe karışmamasını ve mevcut sansürün ötesine geçmemesini isterken; yönetmen Metin Erksan Atatürk Filmi’nin yapılmasına karşı olanlardan biriydi. Atatürk Filmi’nin büyük sorumluluk olduğunu vurgulamış, karşı duruşunu herkesin kendine has olan Atatürk imgesinin tahrip edileceği ve onu bir tartışma ortamına iteceği üzerinden yapmıştı.⁸⁸

Paneli izleyen Cumhurbaşkanı Kenan Evren ise zaman kaybetmeden filmin bir an önce hayata geçirilmesini istiyor ve Atatürk’ün her yönüyle ele alınması gerektiği ile ilgili olarak şöyle diyordu: “*Filmin kuru olmaması lazım. Ben de ona katılıyorum. Atatürk her yönüyle ele alınmalıdır. İçki sofrası da olmalıdır. Ama o içki sofrasında neler yapıldığı da anlatılmalıdır. Atatürk’ün sanat tarafı anlatılmalıdır. Çekinmemeliyiz.*”⁸⁹

Bu panelin sonucunda 15 kişiye senaryo teklifi götürüldü, beş kişi farklı gerekçelerle senaryo çalışmalarına katılmayı reddetti. 7 maddelik bir senaryo şartnamesi hazırlandı. Bu şartnameye uymaları koşuluyla her birine 15 milyon ödenerek 10 kişiye senaryo ısmarlandı.⁹⁰ Yazımı tamamlanan senaryolar Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurulu uzmanlarınca oluşan seçici kurula teslim edildi. Tarihe uygunluk yönünden seçilen senaryolar 1991 yılında karara bağlandı. Buna göre Refik Erduran’ın Metamorfoz’u ile Halit Refiğ’in Gazi ile Latife’si filme çekilmek üzere seçildi. Halit Refiğ’in Gazi ile Latife’si iki saatlik sinema ve 45’er dakikadan 4 bölümlük TV dizisi olacaktı. Yapımına 4,5 milyar ödenecekti.⁹¹

Atatürk Filmi’ni Türk sinemacıları mı, yabancı sinemacılar mı çekmeli ya da devlet bu projenin neresinde olmalı; Atatürk’ün hayatına dair hangi dönemler yansıtılmalı gibi başlıklar altında tartışmaların sürdüğü bu dönemde belgesel çalışmaları devam etti. As Ajans tarafından “İstiklal Göklerdedir” (1988) adlı 35 dakikalık bir belgesel çekildi. Sabiha Gökçen üzerine yapılmış bu belgeseli Behlül Dal’ın yönettiği Büyük Taarruz’u ele alan “O Gece” adlı bir başka belgesel izledi. Dramatik belgeselde Lemi Bilgin, Atatürk rolünü oynadı. Daha sonraki yıllarda on bir bölümlük bir dizi oluşturulan bu belgesel (1990-1994) 2000 yılında yeniden montajlanarak “19 Mayıs’tan 30 Ağustos’a” adı altında 91 dakikalık bir film haline getirildi. Dizi film serisi daha sonraki yıllarda farklı kurumlar tarafından satın alınarak, kültür hizmeti olarak televizyon kanallarına dağıtıldı.⁹²

1980’li yıllarda tarihi dönem filmlerinin TRT eliyle ve devlet desteğiyle televizyon için dizi film olarak çekilmeye başlaması, hem sinema hem de televizyonculuk adına yeni bir sayfanın açılışını ifade eder. Bu dizilerin büyük çoğunluğu romanlardan uyarlanıyordu. Kurtuluş Savaşı ve Atatürk ise “Yorgun Savaşçı” (Halit Refiğ, 1978-1983) ve “Ateşten Günler” (Ziya Öztan, 1988)’de konu edilmiştir. Bu yapımlar içinde ilk sırada yer alan Yorgun Savaşçı ayrı bir yerde durmaktadır. Kemal Tahir’in aynı adlı romanından uyarlanmıştır. Diziye kaynaklık eden roman, 1968 yılında Yunus Nadi Ödülü’ne değer bulunmuştur. TRT Atatürk’ün 100. doğum günü kutlamalarına yetiştirilmek üzere bir yapım gerçekleştirmek istemiş, böylece Başbakan Bülent Ecevit desteğiyle Halit Refiğ’e bir dizi teklifi götürmüştür.⁹³ Film için Genelkurmay Başkanı Kenan Evren⁹⁴ başta olmak üzere pek çok devlet kurumundan destek alınmıştır. Bu yönüyle Yorgun Savaşçı, Kurtuluş Savaşı’na ilişkin devlet eliyle çekilecek ilk film olmasının yanı sıra tarihi film kategorisinde en çok konuşulan ve tartışılan film olmuştur. Fakat filmin yapıldıktan sonra yakılması olayı, filmin yapımcısı olan Ömer Serim’in de dediği gibi “...*Dünya üstünde benzeri olmayan, devletin kendisinin yaptırıp kendi eliyle yaktığı bir sinema eserinin yok edilmesinin öyküsüdür.*”⁹⁵ Sekiz bölüm halinde çekilen Yorgun Savaşçı, Kurtuluş Savaşı’nı kahramanlıklar etrafında destansı

⁸⁷ *Milliyet*. 3.11.1988; *Cumhuriyet*. 3.11.1988.

⁸⁸ *Cumhuriyet*. 10.11.1988; Metin Erksan, *Atatürk Filmi*. İstanbul: Hil Yayın, 1989, 17-18; 49-59. Bu düşüncelerini *Milliyet*’te yazdığı yazıda da tekrarlamıştır. *Milliyet*. 21.11.1988.

⁸⁹ *Cumhuriyet*. 4. 11. 1988.

⁹⁰ Senaryo yazacak isimler şunlardı: Halit Refiğ, Nezihe Araz, Tarık Buğra, Necati Cumalı, Recep Bilginer, Güngör Dilmen, Refik Erduran, Turan Oflazoğlu, Orhan Asena, Ziya Öztan.

⁹¹ Teklif götürülen kişiler: Nezihe Araz, Atif Yılmaz, Metin Erksan, Tarık Buğra, Necati Cumalı, Lütfi Akad, Recep Bilginer, Güngör Dilmen, Halit Refiğ, Refik Erduran, Turan Oflazoğlu, Orhan Asena, Ziya Öztan, Turgut Özakman, Ömer Kavur’dur. *Cumhuriyet*. 26.08.1989; 19.04.1991.

⁹² Behlül Dal sonraki yıllarda bir dizi oluşturmuştur. Samsun’a Uzanan Yol, Amasya’da Yaşanan Tarih, Erzurum’dan Gelen Ses, Sivas Bayraklaştırılırken Milli İrade İçin, Ankara Yıllarında, İlk Işık, O Gece, Milli Mücadelede Türk Telgrafçıları, Milli Mücadele Kahramanları ile Balıkesir Kongresi başlıklı bölümlerden oluşan on bir bölümlük dizi, daha sonra yeniden montajlanarak yukarıda bahsettiğimiz 19 Mayıs’tan 30 Ağustos’a adı altında bir film haline getirilmiştir. Erkiç, *Türk Sinemasında*, 140.

⁹³ Film yapım süreci ve tartışmalarla ilgili Halit Refiğ’in kendi ağzından anlatımıyla bkz., Şengün Kılıç Hristidis, *Sinemada Ulusal Tavrı* “*Halit Refiğ Kitabı*”. İstanbul: TİB Yay., 2007, 247.

⁹⁴ Hristidis, *Sinemada Ulusal Tavrı*, 248.

⁹⁵ Ömer Serim, *Devlet Yapar, Devlet Yakar*. İstanbul: An Yayıncılık, 2003, 5.

bir anlatımla değil, bir ordunun dramıyla ele alır. Anadolu’da yeni bir Türk devleti kurulması için oluşan şartları ve güç dengelerini; Mustafa Kemal’in önderliğinde aydın ve subayların öncülüğünde genel bir yığınların direnme gücüne çevrilmesini Topçu Yüzbaşı Cemil’in gözünden anlatır.⁹⁶

Film kamuoyunda süren uzun tartışmalardan sonra Bülent Ulusu başbakanlığı döneminde, TRT müdürü emekli muhabere paşası Macit Akman tarafından yakıldı.⁹⁷ Filmin yakılmasının bir dizi gerekçesi arasında Çerkez Ethem’e milli kahraman havası verilmesi; Atatürk’e ise gereken ölçüde yer verilmemesi de vardı.⁹⁸ Filmin yakılması karşısında her kesimden -filme düşmanlık besleyenler bile- büyük tepkiler geldi. Olay ikellik ve çağ dışılık olarak yorumlanıyordu.⁹⁹ Basında yapılan sorumlu kim tartışması karşısında Kenan Evren “*O tarihte ne gerekliyorsa o yapılmıştır, bütün sorumluluk bana aittir*” diyerek bütün sorumluluğu üzerine aldı. Olayın bir başka ironik yanı daha vardı. Film kamuoyunda tartışılır ve Halit Refiğ Atatürk düşmanı ilan edilirken yine Kültür Bakanlığı koordinatörlüğünde Atatürk’ün 100. doğum günü nedeniyle bir başka proje teklifi sunulmuştu: “Atatürk ve Sanat”. O zamana kadar ilk defa bir Türk ekibine teslim edilen belgesel yapımı, Pamukbank’ın mali desteği ile Mimar Sinan Üniversitesi Sinema ve Televizyon hocaları ve öğrencileri tarafından gerçekleştirildi. Ankara ve İstanbul’da çekimleri yapılan belgesel tamamlandıktan sonra uzun bir süre gösterilemedi ta ki 1987 yılına kadar. TRT belgeseli yönetmeninin kim olduğu söylemeden yayınlandı.¹⁰⁰

“Yorgun Savaşçı”nın ikinci çevrimi 1993 yılında Bilge Has’ın sahibi olduğu HBB’de, Tunca Yönder yönetmenliğinde yapıldı. Çekimleri tamamlandıktan sonra HBB’de yayına giren Yorgun Savaşçı, TRT tarafından da aynı saatte yayına sokuldu. Böylece dizinin televizyon yasağı kalkmış oldu. Film, bize devletin tarihle ve tarihin gündelik siyaset ve sinemayla kurduğu sorunlu ilişkisini göstermesi bakımından ayrı bir yerde durmaktadır. Devletin sürekli ve kalıcı bir kültür politikasının olmayışı, hükümetlere göre değişen genel geçer uygulamalar, farklı farklı tarih yorumları ortaya çıkarmıştır. Bir dönem kabul edilen, yüceltilen tarihi karakterler veya tarihi olaylar bir başka dönem sakıncalı bulunmuş adeta izleri yok edilmek istenmiştir. Tarihi filmlerin gerçekçi bir yapıya kavuşamamasında da bu tutarsızlık ve hamaset anlayışı belirleyici olmuştur.

1990’lı yıllar Soğuk Savaş’ın sona ermesi ile birlikte Türkiye’nin neo-liberal politikalarla yeni bir ekonomik, sosyal ve siyasal dönüşüm içine girdiği dönemdir. 90’larda açılan özel televizyonların ve internetin toplum hayatına girmesi daha önce başlayan değişimin, etkisini arttırarak devam ettirmiştir. Şüphesiz bu yıllar Türkiye için kolay geçmediği gibi Türk sineması için de kolay geçmedi. Türk sineması bu yılların başında ağır bir bunalım içindeydi ve Amerikan sineması hâkimiyeti altında ezilmekteydi. Özel televizyon yayıncılığının başlaması ise sinemada yeni bir dönemi başlattı. 90’lı yıllar medyatik isimlerin ön planda olduğu yıllardır. Filmler popüler isimler yer alınca ilgi gördüğünden medyatik isimlere yer verilerek izleyici sayısı arttırılmaya çalışıldı.¹⁰¹ Bütün bu olumsuzluklarla beraber Türk sineması devlet desteği almaya başladı, yeni finans kaynakları¹⁰² ile tanıştı.¹⁰³

1990’lardan itibaren dünyada ve Türkiye’de görülen sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel değişimlere paralel olarak sinemada tarihsel konuların ele alınmasında net kırılmalar göze çarpmaktadır. Yeni bin yıla yaklaştıkça geçmiş ve tarihle hesaplaşma daha keskin uçlarda farklı boyutta ortaya çıktı.¹⁰⁴ İslami, Kürt azınlık ve 12 Eylül filmlerinin ağırlıklı olduğu bu dönemde, muhalif kesimler sinemaya çok daha farklı bir misyon yükledi. Resmi tarihin dışına çıkmak, alternatif tarih üretmenin başlıca yolu oldu. Bu bağlamda Orhan Koloğlu da küreselleşmenin etkisiyle İslami hareketlerden başka muhalefetin bulunmadığı düşünülen bu dönemde muhalif kesimler açısından tarihi altyapının ve bilgilenmenin bilimsel araştırmalardan ziyade tarihi romanlar ve filmler aracılığıyla yapıldığına dikkat çekmektedir.¹⁰⁵ Böylece 1991 yılında Kemal Tahir’in aynı adlı romanından uyarlanan “Kurt Kanunu”, okul kitaplarındaki resmi tarihe karşı alternatif bir muhasebe çalışması olarak

⁹⁶ Erkalıç, *Türk Sinemasında*, 119-120.

⁹⁷ *Milliyet*. 17,18.02.1986.

⁹⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz., Serim, *Devlet Yapar*, 189-190.

⁹⁹ Dorsay’ın konu ile ilgili yazdıkları için bkz. Atilla Dorsay, *Sinema ve Çağımız II*. İstanbul: Hil Yayın, 1984, 82-83.

¹⁰⁰ *Milliyet*. 24.02.1986; Hristidis, *Sinemada Ulusal Tavr*, 260-261.

¹⁰¹ Dönemin değerlendirmesi için bkz., Pösteği, *1990 Sonrası*, 41-43; 47-48, 51; Giovanni, *Türk Sinema Tarihi*, 371.

¹⁰² Eurimas sinema fonu, festival ödülleri, reklam ve sponsorluk; TRT ve özel televizyonlarda gösterim hakları karşılığında destek anlaşmaları gibi.

¹⁰³ Pösteği, *1990 Sonrası*, 48.

¹⁰⁴ Erkalıç, *Türk Sinemasında*, 123.

¹⁰⁵ Orhan Koloğlu, “Tarih ve Sanatın Birlikteliği”, *Tarih ve Toplum*. 198 (2000), 39; Erkalıç, *Türk Sinemasında*, 127.

gündeme geldi. Atatürk'e karşı düzenlenen 1926 suikast girişimini konu alan filmde, eski İttihatçıların tasfiye edilmesini ve İstiklal Mahkemeleri'nde yaşananlar göz önüne seriliyordu!¹⁰⁶

Gelinen noktada bu yıllara kadar gerçekleştirilemeyen Atatürk filmi projesi, ütopyik bir mahiyet kazandığından ya da tabiri caizse yasak elmaya dönüştüğünden herkesin hayalini süslemeye devam ediyordu. Film yapılamayanı yapmak, başarılamayanı başarmak ve ilk olmak ve aynı zamanda büyük kazanç elde etmek gibi anlamlar içerdiğinden sinemacılar için hala cazibeli bir işti. Böylece 90'lı yılların hemen başında Atatürk Film'i'ne dair yeni bir proje ortaya çıktı. Sir Laurence Oliver'ın oğlu Tarquin Oliver Atatürk filmi yeniden gündeme getiren isim oldu.¹⁰⁷ Tarquin Oliver yıllardan beri yılan hikâyesine dönen filmi gerçekleştirmek için kolları sıvadı. Filmin senaristi Gandhi filminin senaristi John Briley olacaktı. Proje İngiltere'de de heyecanla karşılanmış, Margaret Thatcher dahi konu ile ilgili desteğini belirtmişti. Dev bir proje olarak tanımladığı film için, "Gandi filminin Hindistan'a sağladığını Atatürk filmi de Türkiye'ye sağlayacaktır." diyordu. ABD, İngiltere ve Türkiye ortak yapımı olacak olan film yaklaşık 35 milyon dolara mal olacaktı. ¹⁰⁸ İngiliz Consultans Owerseas sinema şirketi tarafından ABD'den bir firmanın katkısı ile ön anlaşma imzalandı.¹⁰⁹ Fakat yine film etrafında birçok söylenti dolanmaya başladı. Özellikle Atatürk'ün her yönüyle ele alınacağı iddiaları yeni bir tartışmanın fitilini ateşledi. Kimi çevreler bunun sakıncaları üzerinde dururken, kimi çevreler de yıllardır yapılan uygulamaların Atatürk'ü bir giz perdesi arkasına hapsettiğini, bu kuşkuvarın kalkması adına doğru bir adım olduğunu söylemekteydi. Atatürk filmi ile ilgili yaşananlar sadece Türkiye kamuoyunu ikna etmekle bitmiyordu. Projeyi ilerleyen yıllarda başka başka zorluklar bekliyordu. Filmde Atatürk'ü canlandırması düşünülen İspanyol aktör Antonio Banderas, çeşitli tehdit ve saldırılara maruz kaldı. Karalama ve tehdit kampanyası başlatıldı. Bu kampanyayı düzenleyen örgütlerin, ABD kökenli Rum ve Ermeni kuruluşlar olduğu tespit edildi. Türkiye'deki bazı çevreler de bu kesimlerle ağız birliği etmişçesine Atatürk karşıtı kampanyaya katıldı. Söz konusu çevreler Banderas'a Atatürk'ü aşağılayan, "insanlığın yüzkarası" olarak tanımlayan mesajlar ilettiler; ölüm tehditleri savurdular. Bütün bu yaşananlardan sonra Antonio Banderas yapımda yer almayacağını açıkladı. Yapımcı Oliver da Banderas'a gelen tehdit mektuplarının Atatürk'e yönelik hakaretlerle dolu olduğunu ve ünlü aktörün böyle bir tartışmanın odağında yer almaktan çekindiğini belirterek; "Sinema dünyasında sevilen bir aktör olarak kalmak istiyorsan bu rolü kabul etme!" şeklinde ifadeler kullanıldığını onayladı.¹¹⁰

Filmi devam ettirmek adına Kurt Russel gündeme geldi ise de proje rafa kalktı.¹¹¹ 90'lı yıllarda TRT televizyon dizileri yaptırmaya devam etti. Bu filmler içinde senaryosunu Turgut Özakman'ın yazdığı, yönetmenliğini Ziya Öztan'ın yaptığı "Kurtuluş" (1994) ve "Cumhuriyet" (1998) bugüne kadar çekilmiş en geniş kadrolu en maliyetli yapımlardandır. İki dizi bir bütün olarak Kurtuluş Savaşı ile birlikte Mustafa Kemal'in lider olarak ortaya çıkışını ve yeni bir devletin kuruluş öyküsünü yansıtmak iddiasındadır. Kurtuluş ve Cumhuriyet'te Atatürk'ü Rutkay Aziz canlandırdı. Ayrıca yapımda Savaş Dinçel (İsmet Paşa), Dolunay Soysert (Latife Hanım), Ayda Aksel (Halide Edip) ve Kazım Avşar (Fethi Okyar) gibi dönemin tiyatro ve sinema dünyasının önemli isimleri yer aldı.

Cumhuriyet'in kuruluşunun 75. yıldönümü kutlamaları çerçevesinde Cumhuriyet'in iki buçuk saatlik sinema versiyonu da gösterime sokuldu. Film 1.2 trilyonluk dev bütçesiyle, Türkiye'de o güne kadar gerçekleştirilmiş en büyük proje oldu. Alkışlarla gelen görkemli galanın ardından 34 salonda vizyona girdi. İlk üç günde 63 bin kişi tarafından izlendi, yaklaşık 67 milyar gişe hasılatı yaptı. Türkiye İş Bankası ana sponsorluğunda finanse edilen filmin kostümleri Vakko tarafından hazırlandı, Tofaş özel olarak dönemin otomobillerini üretti. Böylesine büyük maliyetli, özel prodüksiyon olarak kurgulanan "Cumhuriyet" büyük bir hüsrarla sonuçlandı, izleyenleri hayal kırıklığına uğrattı. Genel olarak beğenilmedi, olumsuz eleştiriler aldı, tam bir düş kırıklığı olarak nitelendirildi. *Radikal*'den Tunca Arslan, *Aktüel*'den Uğur Vardan, *Yeni Yüzyıl*'dan Atilla Dorsay ve *Milliyet*'ten

¹⁰⁶ "Kurt Kanunu Sinemalarda", *Milliyet*. 21.04.1992. Kurt Kanunu, 2013 yılında 'alternatif tarih' sloganıyla yeniden çekilerek TRT'de yayınlandı. Dizinin yayınlandığı dönemde birçok yorum yapıldı. Örneğin Hasan Bülent Kahraman yeniden çekim ve alternatif tarih sloganlarına eleştirel bir şekilde yaklaşmakta ve roman sanatından aktarılmış bir dizinin tarih yazmak gibi bir misyon edinmesinin sakıncaları üzerinde durmaktadır: "Resmi tarihten çok sıkıldık ama kaç yapalım derken göz çıkarmayalım, bir de alternatif tarihi temizleyen bir tarihçiliğe ihtiyaç duymayalım." Bu bağlamda daha önce ifade edilen devletin tarih tezini temsil edecek yapımların ne olduğu konusuna dair tartışmalar, 2000'lerde özel televizyon kanallarındaki diziler için de sürdü. Konu ile ilgili olarak bkz. Bülent Kemal Kahraman, "Diziyle Alternatif Tarih Yapmak", *Sabah*. 12.02.2012; Ayrıca Kahraman'ın diğer yazıları için bkz., "Yine Mi Kemal Tahir", *Radikal*. 14.01.2011; "Sosyal Demokratlarda Kemal Tahir Damgası", *Hürriyet*. 25.08.2002.

¹⁰⁷ *Cumhuriyet*. 4.03.1990; *Milliyet*. 4.03.1990.

¹⁰⁸ Yaklaşık 100 milyar Türk Lirası.

¹⁰⁹ *Cumhuriyet*. 31.03.1990.

¹¹⁰ "Banderas'a Büyük Baskı", *Milliyet*. 3.07.1998.

¹¹¹ *Milliyet*. 6.08.1998.

Alin Taşçıyan filmi eleştiri yağmuruna tuttu. Atatürk canlı kanlı bir kişilik olarak değil heykellerdeki haliyle canlandırıldığı şeklinde yorumlar yapıldı. Filmin müziği de eleştiri oklarından payını aldı. Film müziklerinin yeterli işlevi yerine getirmediği yorumları ile birlikte bu konuda yapılan kimi dikkatsizliklerin altı çizildi. Örneğin işgal İstanbul'undaki bir eğlence sahnesinde çalınan ünlü "Kabare" şarkısı, John Kander'in 1973'teki Kabare filmi için bestelediği bir şarkıydı.¹¹²

Sinema çevresinin çok daha sert eleştiriler getirdiği film için belgesel yönetmeni Göksel Gülensoy; "*Belgeselci gözüyle bakınca mekân kullanımını yetersiz buldum. Kostümler de öyle. Rutkay Aziz Atatürk'ü hiç anımsatmadı... Diyaloglar çok uzun. Mekândan sözden boşuldum...*"¹¹³ yorumunu yaparken; Atilla Dorsay kimi heyecan yüklü anlara karşın sinemasal anlatımını oldukça tutuk ve silik bulduğunu, bütün olarak izleyene bir coşku, bir tat vermediğini belirtiyor, başarısız olarak niteliyordu:

"Bu güne kadar okuduğumuz İnkılâp Tarihi kitaplarının görüntülü bir versiyonundan ibaret. Oysa söz konusu olan bir belgesel değil bir kurmaca! Ana hatlarıyla İnkılâp Tarihi'nin dramatisasyonu! Görsel niteliğiyle kitaplardakinden farklı bir yaklaşıma, zihinde kalıcılığa, öğreticiliğe ulaşip en azından belge sayılmadığı gibi bir drama olarak da coşkulu değil. Bir ruh, bir inanç eksikliği var. Belgesel duygusuyla kotarılmış bir drama! İzleyeni coşturacak o ruha sahip olduktan sonra ne sinematografinin önemi kalırdı ne de sanat yönetiminin. Oysa şimdi tüm dikkatler tekniğe, ayrıntılara yöneliyor."¹¹⁴

90'lı yıllarda ortaya konan bu yapıtlar Atatürk'ün canlandırılmasını artık tabu olmaktan çıkarmış; fakat henüz istenilen biyografik bir Atatürk filmi gerçekleştirilememişti. Bu yüzden devlet nezdinde konu bir kez daha gündeme getirilerek tartışılmaya başladı. 1980'lerin sonunda senaryo yazması için dönemin önemli edebiyatçı, sinemacı ve tarihçilerine teklif götürüldüğünü söylemiştik. Sonunda filme çekilmek üzere iki senaryo seçildi: Halit Refiğ "Gazi ile Latife" ve Refik Erduran "Metamorfoz". Yapım aşamasına geldiğinde "Metamorfoz" "Gazi ile Latife"ye göre daha kolay olduğundan önce "Metamorfoz" yapıldı. Feyzi Tuna'nın yönettiği Metamorfoz'da Mahir Günşıray Atatürk rolünü oynadı.¹¹⁵ Yapımda diğer rolleri, Melih Çardak, Mehmet Ege, Emin And, Dorothy İz, Nedim Gökdilli, Necdet Yakın, Aslı Öyken paylaştı. Sözlük anlamı "*bir biçimin hızla değişerek başka bir biçim alması*" olan Metamorfoz adı Türkiye'nin Atatürk devrimleri ile kısa bir sürede değişimini anlatmak için kullanıldı. 105 dakikalık filmin ana yapısı, üniversite öğrencisi bir İngiliz genç kızın Atatürk ve devrimler konulu doktora tezi için Türkiye'ye gelmesi ve belgesel bir film için gezdiği, gördüğü ve araştırdığı esnada Atatürk'ün canlandırılma sahnelerinden oluşuyordu.¹¹⁶

"Gazi ile Latife" senaryosu ise Bakanlık yetkilileriyle yaşanan beş yıllık bir sürüncemeden sonra yapımcı şirket ve Bakanlık arasında şiddetli gerilimlere neden oldu. Özellikle ödeme ile ilgili yaşanan sorunlar, soruşturmalara konu olduktan sonra rafa kaldırıldı.¹¹⁷ Böylece 1995 ve 1998'de Kültür Bakanlığı'nın iki kez yayınladığı "Gazi ile Latife" bir türlü çekim aşamasına gelemedi.

Bir başka çalışma Can Dünder'in "Sarı Zeybek" (1993) belgeseli oldu. Atatürk'ün hastalık sürecini ele alan belgesel hala okullarda ve belirli yıldönümlerinde izlettirilen başlıca yapımlardan biridir. Can Dünder, Sarı Zeybek'ten sonra "Kızıl Tepeli Kalpak" adlı bir başka çalışma daha yaptı. Atatürk'ün kurdurduğu Türkiye Komünist Partisi'nin 3.5 ay süren hikâyesinin ele alındığı belgeselde; Kurtuluş Savaşı'nda Sovyet yardımı, Atatürk ve Lenin mektuplaşması ve Bakü'de yapılan ünlü "Şark Milletleri Kurultayı"nın hiçbir yerde yayınlanmamış görüntüleri ekrana geldi.¹¹⁸

2.3. 2000'li Yıllarda Türk Sineması ve Biyografik Atatürk Filmleri

2000'li yıllara küreselleşme damgasını vurdu. Küreselleşme politikaları¹¹⁹ Türkiye'de siyasi konjunktürüne liberal, neo-muhafazakâr İslam yönünde değiştirmiş; tarih özellikle Cumhuriyet Tarihi "resmi tarih" söylemiyle

¹¹² Atilla Dorsay, *Sinemamızda Çöküş ve Rönesans Yılları*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2005, 54.

¹¹³ *Milliyet*. 6.11.1998.

¹¹⁴ "Görüntülerle İnkılâp Tarihi", *Milliyet*. 6.11.1998.

¹¹⁵ Hristidis, *Sinemada Ulusal Tavrı*, 313.

¹¹⁶ *Milliyet*. 10,14.11.1991.

¹¹⁷ 1922-1925 yılları arasındaki siyasi olayların Mustafa Kemal ve Latife Hanım arasındaki ilişkiyle iç içe anlatıldığı Gazi ile Latife senaryosu 1995 ve 1998 olmak üzere iki defa Kültür Bakanlığı tarafından yayınlanmıştır. Halit Refiğ, *Gazi İle Latife*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1998.

¹¹⁸ *Milliyet*. 15.02.1995.

¹¹⁹ Levent Yaylagül, *Sinema Toplum Siyaset*. Ankara: Dipnot Yayınları, 2018, 172-173.

sorgulanan aynı zamanda muhalif kesimlerin kendi bakış açılarına göre her alanda alternatifi yaratılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda geçmiş, ötekileştirmenin bir zemini olarak hiç olmadığı kadar hamaset üzerinden kurgulanmaya başlamıştır. Böylesine ayrıştırıcı bir ortamda Atatürk başta olmak üzere tarihi kişilikler de bu ideolojik kamplaşmadan fazlasıyla payını aldı... Anlamaya değil ötekileştirmeye yarayan bu bakış açısı tarihi bütünlükten uzak gündelik kavgaların arka bahçesi konumuna getirdi.

Türk sineması 2000'li yıllarda birçok sorunu yaşamaya devam etmekle birlikte seyirci sayısını arttırdı. Sayısal artış ve seyirci profilindeki değişim -özellikle genç seyircinin artması- sinemadaki kimi yapımları yabancı filmlerin önüne geçirdi. 2006 yılında İpek Çalışlar'ın aynı adlı kitabından uyarlanan "Latife" adlı yapım gösterime sokuldu. Rıdvan Akar'ın senaryosunu yazdığı film Ali Akyüz tarafından yönetildi ve Atatürk rolünü Yavuz Hekim oynadı. 48 dakikalık uzun metrajlı belgeselin yapımcısı Mehmet Ali Birand ve Rıdvan Akar'dı.¹²⁰

2000'li yıllara kadar tartışılan ama bir türlü gerçekleştirilemeyen Atatürk Filmi¹²¹ ilk defa "Mustafa" (2008) ile yapım aşamasına geldi. Daha sonra çeşitli film ve dizi yapımlarında Atatürk'ün çeşitli dönemleri daha fazla canlandırılmaya başladı. Bu dönemde Atatürk'ü biyografik olarak ele alan üç film birbiri ardına yapıldı: "Mustafa", "Veda" ve "Dersimiz Atatürk". Ortaya konan üç yapım uzun yıllardır devam eden tartışmalara da son noktayı koymuş oldu. Heyecanla beklenen Atatürk filmi, Can Dündar'ın hem senaryosunu yazdığı hem de yönettiği "Mustafa" ile ete kemiğe büründü. 29 Ekim 2008 tarihinde vizyona giren filmin çok ağır eleştiriler alması iki yıl gibi kısa bir süre sonra ona alternatif olacak "Veda" ve "Dersimiz Atatürk"ü ortaya çıkardı. Bu bağlamda "Veda" ve "Dersimiz Atatürk", "Mustafa"ya cevap niteliğinde düşünülen yapımlardır.

"Mustafa" (2008) Can Dündar'ın senaryosunu yazıp yönettiği ilk biyografik yapımdır. Türkiye, Yunanistan ve Makedonya'da çekimleri yapılan film, 2008 Antalya Film Festivali'nde gösterildi. Filmde Atatürk'ü Yetkin Dikiciler canlandırdı¹²². Yeni bir söylemle ortaya konulan film, Atatürk'ü çocukluğundan ölümüne kadar insani yönleriyle ele alacağı iddiasındaydı. Kamuoyunun merakla beklediği filme medya da çok büyük ilgi gösteriyordu. Gelen haberler Genelkurmay arşivinin özel olarak açıldığı, kimi belgelerin ilk kez yayınlanacağı ve filmde Atatürk'ün insani yönleriyle anlatılacağı yönündeydi. Fakat film vizyona girdikten sonra beklenenin aksine büyük düş kırıklığı yarattı. Kurguda öne çıkan kimi temalar ve diyaloglar tartışmalara neden oldu. Film, Atatürk'ü gece hayatı ve içkiden ibaret kılması, kadınlarla ilişkilerini sorunlu bir biçimde yansıtması, çocukluğunda okulda yediği bir tokatın bütün psikolojisini -neredeyse patolojik derecede- değiştiren tek sebep olarak göstermesi; karanlıktan acınacak derecede korkması, demokratik bir devlet kurduğunu söylemesine rağmen arkadaşlarını ipe gönderebilecek kadar acımasızca davranabilen bir karakter olarak yansıtması gibi nedenler yüzünden çok fazla eleştiri aldı. Özellikle Turgut Özakman ve Atatürk'ün manevi kızı Ülkü Adatepe büyük tepki gösterenler arasındaydı. Özakman bazı hususlardaki eleştirilerin fazla ve yersiz olduğunu, bu anlamda haksızlık edildiğini kabul etmekle birlikte filmdeki yanlışlıklara, çarpıtmalara ve sulandırmalara dikkat çekti. Dündar'ın psikolojik olarak Atatürk'ü incelemesini yetersiz ve kendisini aşan bir çaba olarak gördü. Atatürk'ü parça parça incelediğini, laiklik anlayışını din karşıtlığı gibi sunduğunu dolayısıyla da ormanı değil ağaç dallarını yansıttığını söyledi¹²³. Adatepe ise umutla gittiği filmde hüsranla çıktığını, Atatürk'ün ayyaş gibi gösterildiğini, bilinen yönlerinin bile çarpıtılarak yansıtıldığını ve vizyondan kaldırılması gerektiğini savundu.¹²⁴ Daha sonra Adatepe'nin Atatürk'le birlikte olduğu çocukluk anılarının filme alınacağı gündeme geldiyse de böyle bir proje ortaya çıkmadı.¹²⁵ Can Dündar bu eleştirileri çeşitli vesilelerle yanıtlamaya çalışırken

¹²⁰ www.wikipedia.org. (Erişim Tarihi:1.09.2018) ; www.sinemalar.com. (Erişim Tarihi: 22.07.2018).

¹²¹ Film projesi gerçekleştirilememiş ancak Nutuk, Cumhuriyetin 80. Yıldönümü kutlamaları çerçevesinde 2003 yılında Devlet Tiyatroları Söylev" projesini hayata geçirdi. Oyunda Mustafa Kemal Atatürk Orkun Gülşen tarafından sahnede canlandırıldı. Kayseri, Tokat, Malatya, Amasya, Çanakkale ve Balıkesir gibi birçok ilde sergilendi.

¹²² Filmde Atatürk'ün hayatındaki diğer dönemleri canlandıran sanatçılar: Gökhan Akyüz (Cumhuriyet Dönemi), Bahadır Yazıcı (Türk Kurtuluş Savaşı Dönemi), Burak Onaran (Harbiye Dönemi), Ediz Mehmedali (Manastır Dönemi), Aleksandar Korlevski ve Geprgios Chondriannis (Langaza Dönemi), Onur Eymergen (Çocukluk Dönemi)

¹²³ Cumhuriyet. 10.11.12.2008.

¹²⁴ T24, 30 Kasım 2008. www.T24.com.tr (Erişim Tarihi: 5.06.2018); Habertürk. 1.11.2008 www.habertürk.com (Erişim Tarihi: 5.06.2018); "Atatürk'ün Manevi Kızı'ndan 'Mustafa' Filmine Anlamli Eleştiri", Milliyet. 5.11.2008. www.milliyet.com (Erişim tarihi: 5.06.2018) "Film Beni Hüsrana Uğrattı", Cumhuriyet. 1.11.2008.

¹²⁵ "Manevi Kızı Film Yapacak", Yeniçağ. 9.11.2011. www.yenicaggazetesi.com (Erişim Tarihi: 6.06. 2018)

maksadını aşan birtakım cümleler olduğunu kabul etmekle birlikte asla Atatürk'ü küçük düşürmek gibi bir niyetinin olmadığını açıkladı.¹²⁶

Mustafa'ya yapılan eleştirilerde haklılık payı olmakla birlikte dönemin siyasi atmosferinin bu tepkileri arttırdığı, kurguyu aşan anlamlar yüklendiği ve ayrıştırmayı keskinleştirdiği de bir gerçektir. Prof. Dr. Senem D. Erkilic konuyla ilgili olarak kamuoyunda yaşananları yorumlarken siyasi atmosfere dikkat çekenlerdendir:

*“Can Dündar'ın, Sarı Zeybek (1993) belgeselinden bu yana Atatürk'ün hayatına ilişkin geniş arşiv taramaları ile araştırmaları olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda filme yöneltelen eleştirilerin pek çoğu, filmin ne anlattığından öte, doğrudan dönemin siyasi atmosferi içinde anlatılanların nasıl algılanıp değerlendirileceğine dair çekincelelere bağlı görünmektedir.”*¹²⁷

Farklı bir yorum getiren Hilmi Maktav da asıl sorunu günün siyasi koşullarına bağlamakla birlikte bugüne kadar siyasal film izlemek niyetine 'sinemada tarih dersleri' izlemenin getirdiği alışkanlığın terk edilmesinin ya da çizgilerin dışına çıkılmasının getirdiği hayal kırıklığının neden olduğunu öne sürer: *“Sinema salonunu 'sınıf'a, sinemayı 'müfredata'a indirgeyen bu yaklaşım yeni değildir. Kurtuluş Savaşı ve Atatürk konulu filmler daima resmi tarihin aynası olmuştur.”*¹²⁸ Film daha sonra Demokratik Kitle Örgütleri Birliği Platformu Genel Başkanı Ali Berham Şahbudak tarafından mahkemeye verildi. Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı bilirkişi raporunda Atatürk hakkında 39 tarihsel yanlışlık, 19 aykırılık, 20 doğru ama eksik anlatım saptandı; fakat mahkeme herhangi bir hakaret olmadığı gerekçesiyle davayı düşürdü. İlerleyen günlerde davanın AİHM'e taşınması gündeme geldiyse de bir sonuç çıkmadı.¹²⁹

“Mustafa” filminden sonra ona bir cevap niteliği taşıyan “Veda” ve “Dersimiz Atatürk” yapıldı. “Veda” (2010) filmini Zülfü Livaneli yönetti. Hikâyenin ana omurgası ve anlatı yapısı Salih Bozok'un anılarına dayanır. Bu bağlamda bellek anlatısı oluşturma potansiyeline sahip olan film, yapısı itibarıyla diğer Atatürk filmlerinden farklılaşır.¹³⁰ Atatürk'ün ölümüyle kendisinin de hayatta kalmasının bir anlamı olmayacağını düşünen Salih Bozok intihar etmeye karar verir. Oğluna bir mektup yazar. Bu mektup bir yandan Atatürk'e olan sevgisini ve bağlılığını anlatırken, diğer yandan bize Bozok'un gözünden Atatürk'ü izleme fırsatı verir. Bozok'un anıları aynı zamanda Atatürk'ün bir başkasının gözünden kurgulanması anlamına geldiğinden subjektiflik taşımakta; bu da filme özgün bir hava vermektedir. Hatta Erkilic'in da belirttiği gibi tüm Atatürk filmlerinden farklılaşacak, yıllarca tartışılmış “anlatılan hangi Atatürk” sorusuna, doğrudan senaryonun kendi içinde taşıdığı subjektiflik olgusu üzerinden cevap verebilecek potansiyeli içermektedir.¹³¹ Filmde Mustafa Kemal ve annesi arasındaki ilişki çarpıcı bir şekilde yansıtılır; annesine olan bağlılığı her fırsatta dile getirilir. Yine Atatürk'ün ileri görüşlülüğü ve kararlılığı çeşitli olaylar ile vurgulanır. Livaneli filmin bir direniş filmi olduğunu iddia etmekte; O'nun adını karalamak, küçük düşürmek isteyenlere karşı bir direniş olarak nitelemektedir.¹³²

Ancak kabul edilmesi gereken nokta senaryodaki tüm olaylar hayal dünyamızı genişletecek yeni ve özgün bir yorum getirecek biçimde değildir. Kurguda bilindik anılar, bilindik cümleler ve bilindik sahnelerle tekrar edilmiştir. Böylece senaryonun subjektif bakabilme şansı ortadan kalkmış, bilindik çerçevenin dışına çıkamamış, çok az bir kesim tarafından beğenilmiştir.¹³³ Sonuç olarak Veda, Mustafa'ya karşılık vereyim derken Atatürk'ü ilahlaştırdığı, Atatürk'ü yüzeysel bir şekilde aktardığı ve birçok maddi hata yapıldığı gerekçesiyle hem

¹²⁶ “Can Dündar'ın Bu Yazıya Canı Çok Sıkılacak”, *Odatv*. 24.10.2008 www.odatv.com (Erişim Tarihi: 6.07.2018); Abbas Güçlü, “Mustafa, Can Dündar ve Eleştiriler”, *Milliyet*. 8. 11. 2008; “Can Dündar'dan Mustafa Savunması”, *T24*. 6.11. 2008. www.T24.com. (Erişim Tarihi: 6.07. 2018)

¹²⁷ Erkilic, *Türk Sinemasında*, 142.

¹²⁸ Hilmi Maktav, “Sinemada Tarih Dersleri”, *Türkiye Sinemasında Tarih ve Siyaset*. İstanbul: Agora Kitaplığı, 2013, 33-34; 39-43.

¹²⁹ “Can Dündar'ın Mustafa Filmi AİHM Yolunda”, *Hürriyet*, 10.09.2012.

¹³⁰ Erkilic, *Türk Sinemasında*, 143.

¹³¹ Erkilic, *Türk Sinemasında*, 146-147.

¹³² *Cumhuriyet*. 8.03.2010.

¹³³ Örneğin Mustafa filmini eleştiren Ülkü Adatepe Atatürk'ün Zülfü Livaneli'nin anlattığı gibi biri olduğunu ve çok beğendiğini belirtmiştir. Bkz. “Ülkü Adatepe: İşte Gerçek Mustafa Kemal Bu!”, 26.02.2010. www.haber7.com (Erişim Tarihi: 6.07.2018); Ahmet Kuyas, Necdet Sakaoğlu ve Derya Tulga “Tarihi Gerçeklere Veda” başlığıyla filmde tespit edilen maddi hataları NTV Tarih'te dile getirdiler. Ayrıntılı bilgi için bkz, Duygu Yılmaz, “Tarihi Gerçeklere Veda”, *NTV Tarih*. Mart, 2010, 91-93.

tarihçiler hem de eleştirmenler tarafından başarısız bulundu.¹³⁴ Nitekim iki filmde de anılar, söz ve vurgulanmak istenen durumlar hemen hemen aynıdır. Sadece yorum farklıdır.

“Veda” filminden sonra vizyona “Dersimiz Atatürk” (2010) girdi. Filmin senaryosunu Turgut Özakman yazdı,¹³⁵ yönetmenliğini Hamdi Alkan yaptı, başrolde Halit Ergenç Çetin Tekindor ve Batuhan Karacakaya yer aldı. Film, ilkokul öğrencisi Mert’in tarihçi dedesinin anlatımıyla Atatürk’ün yaşamını, Kurtuluş Savaşı’ndan Cumhuriyet’e giden yaşamını ele alır. Turgut Özakman filmin özel gösteriminden önce yaptığı konuşmada;

“Bilmeyenlere Atatürk’ü hatırlatalım, inkâr edenlerinde Atatürk’ü başlarına vuralım diye yaptık bu filmi. Ben Atatürk’e 60 yılımı verdim onu tanıdıkça ona ulaşamayacağımızı anladım. Geleceğimizi korumak için büyük küçük kadın erkek herkese doğru, gerçek Atatürk’ü anlatmak zorundayız. Dersimiz Atatürk bu büyük ödevin bir adımıdır.”¹³⁶ diyordu.

Filmin senaryosunun tam metninden oluşan aynı adlı kitabı Bilgi Yayınevi tarafından yayımlandı.¹³⁷ Film 270 sinemada birden gösterime girdi.

Mevcut siyasi konjonktüre karşı çıkmak için yapılan “Dersimiz Atatürk”, senaryonun bir tarihçi tarafından yazılması dolayısıyla tarihçiler arasında gerçeklik tartışmalarına neden oldu. Eleştirmenler ise Atatürk’ü ulvileştirdiği, çevresinden soyut bir şekilde yansıttığı, makyajın çok abartılı olduğu, aynı zamanda savaş alanı görüntülerinin -işin kolayına kaçarak- internetten de bulabileceğiniz panoramik görüntülerden seçilmiş olması gibi birçok nedenden dolayı filmi başarısız buldu.¹³⁸ Bu üç filmi değerlendiren Emre Kongar da yapılan eleştirilerin veya verilen desteğin toplumda ortaya çıkan desteğin ya da eleştirilerin sanatsal bir anlayıştan uzak, siyasal kamplaşmanın getirdiği aklın, bilimsel ve estetik eleştirinin yerine duyguların, kitle psikolojisinin ve demogojinin geçmesi olarak görmektedir. İşte bu ortamda Atatürk Filmi yapmanın cesaret işi olduğunu bu nedenle de yapılan bütün çabaları saygıyla karşıladığını belirtir.¹³⁹

2000’li yıllarda üç biyografik yapımla Türk sinemasında yer alan Atatürk, bundan sonra sinema ve televizyonlarında daha çok yer aldı. Nihat Sırı Örkın’ın eserinden sinemaya uyarlanan “Abdülhamit Düşerken”de (2002) Serdar Orçin Kolağası Mustafa Kemal karakterine hayat verdi. Daha sonra Orçin, “Candan Can Koparmak” adlı oyununda Atatürk’ü tiyatro sahnesine taşıdı.¹⁴⁰ “Kırık Kanatlar”da (2005) Ali Ülvi Hünkâr ve Orkun Gülşen, “Emret Komutanım”da Arda Kural Atatürk karakterini oynayan isimler oldu. Alican Yücesoy “Son Osmanlı Yandım Ali” (2007) de Atatürk’ün İstanbul günlerini yansıttı. Yücesoy, Turgut Özakman tarafından Ata’ya en çok benzetilen oyuncu oldu. 2012’de tarihi yapımların ve filmlerin sayısı arttı. Bu yapımlardan “Çanakkale 1915”de (2012) İlker Kızmaz Atatürk’ü canlandırdı. TRT 2012 yılında iki diziyeye birden imza attı. Dizilerden biri “Yol Ayrımı” diğeri “Kurt Kanunu”dur. Yasin Uslu’nun yönettiği Yol Ayrımı’nda Atatürk’ü Yavuz Sepetçi oynadı. Kemal Tahir uyarlaması olan bu diziler Cumhuriyet’i kuran kadro içindeki muhalif kanat ve bu kanatla yaşanan siyasi hesaplaşmayı su yüzüne çıkarmayı hedefliyordu.

Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk, sinemanın önemini kavrayan bir liderdir. Bu yüzden yaşadığı dönemde Türk sinemasını desteklemiş, üzerine düşeni yapacağını her fırsatta ifade etmiştir. Cumhuriyet’in kuruluşundan itibaren Türk sinemasında Kurtuluş Savaşı filmleri tarihi film kategorisinde yer almasına rağmen Atatürk, ne yaşadığı dönemde ne de sonraki uzun yıllar boyunca Türk sinemasının gündemine gelmemiştir.

Daha önce de belirttiğimiz gibi biyografik yapımlar sinema alt türleri içinde en sorunlu alanlardan biridir. Tarihi kişiliklerin nasıl ve hangi yönleriyle ele alınacağı bu yapımlardaki temel zorluk olmakla birlikte doğru ve

¹³⁴ Eli Ercivan, Veda, www.beyazperde.com (Erişim Tarihi: 7.07.2018); “Veda Filmi Hatalarla Dolu”, 6.03.2010, www.turktime.com (Erişim Tarihi: 6.07.2018); “Veda Filmindeki Tarihi Hatalar”, 6.03.2010, www.internethaber.com. (Erişim Tarihi: 6.07.2018); “Tarihçilerden Veda filmine Eleştiri”, *Hürriyet*. 1.03. 2010, www.hurriyet.com. (Erişim Tarihi: 6.07.2018)

¹³⁵ Özakman filmin gerçekleri yansıttığını iddia etmektedir. “Dersimiz Atatürk Gerçekleri Anlatıyor”, *Cumhuriyet*. 16.03.2010.

¹³⁶ *Cumhuriyet*. 19.03.2010.

¹³⁷ *Cumhuriyet*. 19.03. 2010.

¹³⁸ Turgut Özakman, Ahmet Kuyaş, Necdet Sakaoğlu ve Derya Tulga arasında yaşanan polemğin ayrıntıları için bkz., *NTV Tarih*, Nisan 2010; *Hürriyet*. “Dersimiz Atatürk de Tarihten Sınıfta Kaldı” 1.04.2010; www.medyafaresi.com, (Erişim Tarihi: 8.06.2018); www.gazeteciler.com (Erişim Tarihi: 8.06.2018).

¹³⁹ Emre Kongar, “Can Dünder, Zülfü Livaneli ve Hamdi Alkan”, *Cumhuriyet*. 30.03.2010.

¹⁴⁰ *Milliyet*. 11.04.2004.

gerçekçi bir perspektifle yansıtılması beklenen bir yaklaşımdır. Atatürk filmi 1950’li yılların hemen başında devlet eliyle başlamış, dünya pazarında Türkiye’yi, Türk devrimini, Türk insanını tanıtacak dev bir proje olarak tasarlanmıştır. Zaten biyografi türüne oldukça yabancı olan sinemamız Atatürk’ü ele almaya kalktığı anda bütün bu sorunları sosyal, siyasal, ekonomik ve ideolojik boyutlarıyla daha sancılı bir şekilde yaşamıştır. Film tasarısı üzerinden daha çok geçmeden siyasal konjonktüre bağlı olarak değişken, aynı zamanda müdahalelere açık ve hemen her kesimin müdahil olduğu bir tartışma ortamına sürüklenmiştir. İlerleyen süreçte film ütopyik bir anlam kazanmış, içinden çıkılmaz hale dönüşmüştür. Böylece Atatürk’ün sinemadaki hikâyesi Türk sinemacılar için ‘ağır’ ve ‘ürkütücü’ hale gelmiş, uzun yıllar bir aktör tarafından canlandırılması dahi düşünülmemiştir. Atatürk’ün canlandırılması söz konusu olduğunda ise dünya sinemasından birçok isim gündeme gelmiş; mutlak benzerinin seçilmesi, üzerinde sıkı sıkıya uyulması gereken bir kural olarak uygulanmaya çalışılmıştır. Hatta bu kural filmin içeriğinin neredeyse önüne geçmiştir. Bu süreci incelemek bile bize sinema, toplum ve siyaset arasındaki grift ilişkisiyi ortaya koymak açısından önemlidir.

2000’li yıllara gelindiğinde Atatürk, üç biyografik filmle sinemaya yansıtılmış ve bu filmler özel yapım şirketlerince gerçekleştirilmiştir. Ortaya konulan filmler genel olarak kamuoyunun ya da sinema çevrelerinin beklentisini karşılamadığı anlaşılmaktadır. Sinemanın tarihsel gerçekliği birebir yansıtan değil; yeniden inşa eden bir sanat olduğu gerçeği göz önünde bulundurulduğunda, Atatürk’ü konu alan biyografik yapımlarda daha çok olayların birebir yansıtılması kaygısı ile hareket edildiği görülmektedir. Ortaya konan bu yapımlarda aktarılan olaylar seyircinin Atatürk’le bağını güçlendirecek ya da yeni açılımlar sağlayabilecek bir katkı sunamamıştır. Her üç yapım da Atatürk’ün yaşamında bilinen anların ve olayların kronolojik olarak ard arda sıralanmasıyla kurgulanmıştır. Fakat yine de sonuç olarak Atatürk’ün sinemaya yansıtılması hem tarihsel olarak hem de sinema açısından önemli bir olaydır. Atatürk konusundaki kimi tabulaştırmaların aşılmasına katkı sunduğu bir gerçektir ve sinemanın tarihe sunduğu önemli bir katkıdır. Bu filmlerin geçmişten günümüze ortaya çıkardığı tartışmalar hem sinemanın tarih ve tarihi karakterler üzerindeki etkisinin görülmesi hem de yaşanan siyasal süreçlerin sinema üzerindeki etkisini göstermesi bakımından anlamlıdır. Bu yapımların yeni projelere kapıyı açacağı ve yeni yorumların perdeye yansıtacağı da tarihsel bir gerçeklik olarak karşımızda durmaktadır.

Finansal Destek ve Teşekkür/Grant Support and Acknowledgement	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/Conflict of Interest	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The author has no conflict of interest to declare.

KAYNAKÇA

Arşivler

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Resmi Yayınlar

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi

Telif Eserler

Abisel, Nilgün. *Türk Sineması Üzerine Yazılar*. Ankara: İmge Kitabevi, 1994.

Arı, Kemal. *Atatürk’ü Anlamak ve Tamamlamak*. İzmir: KitapAna Yayınevi, 2017.

Cem, Cemil Cahit. “Atatürk Filmi Meselesi”, *Milliyet*. 22.10.1955.

Çalapala, Rakım. “Ateşten Gömlek Yeniden Çevrilmelidir”, *Yıldız*. Cilt 11, S:129, 15.06.1944.

Dorsay, Atilla. *Sinema ve Çağımız II*. İstanbul: Hil Yayın, 1984.

_____. *Sinemamızda Çöküş ve Rönesans Yılları*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2005.

Dorsay, Atilla. “Atatürk Filmi Genel Bir Başarı”, *Cumhuriyet*. 27.05.1983.

_____. “Atatürk Filmi Genel Bir Başarı”, *Cumhuriyet*. 27.05.1983.

- Egeli, Münir Hayri. *Atatürk'ün Bilinmeyen Hatıraları*. İstanbul: Yenilik Basımevi 1954.
- Ercivan, Ali. "Veda", www.beyazperde.com.tr
- Erkılıç, Duruel Senem. *Sinema Tarih İlişkileri ve Türk Sinemasında Tarihe Bakış*. Sanatta Yeterlilik Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi, S.B.E., Sinema TV Ana Sanat Dalı, İstanbul, 2002.
- Erkılıç, Duruel Senem. *Türk Sinemasında Tarih ve Bellek*. Ankara: Deki Yayınları, 2014.
- Erksan, Metin. *Atatürk Filmi*. İstanbul: Hil Yayın, 1989.
- Esen, K., Şükran. *Türk Sinemasının Kilometre Taşları*. İstanbul: Agora Kitaplığı, 2002.
- Evren, Burçak. "Beyazperdede 75 yılın Gölgeleleri", *75 Yılda Değişen Yaşam Değişen İnsan Cumhuriyet Modaları*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1999.
- _____. *Türk Sinemasının 100 Yılı*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yay., 2014.
- Filmer, Cemil. *Hatıralar*. İstanbul: Emek Matbaacılık, 1984.
- Granda, Cemal. *Atatürk'ün Uşağının Gizli Defteri*. Ankara: Yade Kitap, 2020.
- Güçhan, Gülseren. *Toplumsal Değişme ve Türk Sineması*. Ankara: İmge Kitabevi, 1992.
- Hristidis, Kılıç, Şengün. *Sinemada Ulusal Tavır "Halit Refiğ Kitabı"*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yay., 2007.
- Kahraman, Kemal, Bülent. "Diziyle Alternatif Tarih Yapmak", *Sabah*. 12 Şubat 2012.
- _____. "Yine Mi Kemal Tahir", *Radikal*. 14.01. 2011.
- _____. "Sosyal Demokratlarda Kemal Tahir Damgası", *Hürriyet*. 25.08. 2002.
- Kayalı, Kurtuluş. *Yönetmenler Çerçevesinde Türk Sineması*. İstanbul: Tezkiye Yay., 2015.
- Kongar, Emre. "Can Dündar, Zülfü Livaneli ve Hamdi Alkan", *Cumhuriyet*. 30.03. 2010.
- Koloğlu, Orhan. "Tarih ve Sanatın Birlikteliği", *Tarih ve Toplum*. 198 (2000).
- Maktav, Hilmi. *Türkiye Sinemasında Tarih ve Siyaset*. İstanbul: Agora Kitaplığı, 2013.
- Nurettin, Ahmet Vala. "Türk Film Yıldızı", *Akşam*. 7.12.1932.
- Oral, Zeynep. "Lord Kinross Türkiye'de 1 Milyon Liraya Mal Olacak", *Milliyet*. 26.04.1970.
- Öngören, Tali, Mahmut. "Atatürk Filmlerini Biz De Çevirebiliriz", *Cumhuriyet*. 7.06.1983.
- _____. "Atatürk Filmleri Acaba Nerede", *Cumhuriyet*. 4.10. 1982.
- Özön, Nijat. *Türk Sineması Tarihi (1896-1960)*. İstanbul: Doruk Yayınları, 2010.
- _____. *Karagözden Sinemaya, C:1*. Ankara: Kitle Yayınları, 1995.
- Pösteği, Nigar. *1990 Sonrası Türk Sineması*. Kocaeli: Umuttepe Yayınları, 2012.
- Refiğ, Halit. *Gazi İle Latife*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1998.
- Safa, Peyami. "Bir Okuyucumuzun Haklı Asabiyeti", *Milliyet*. 12.07.1955.
- Scognamillo, Giovanni. *Türk Sinema Tarihi*. İstanbul: Kabalcı Yay., 2010.
- Serim, Ömer. *Devlet Yapar, Devlet Yakar*. İstanbul: An Yayıncılık, 2003.
- Şener, Erman. *Kurtuluş Savaşı ve Sinemamız*. Ahmet Sarı Matbaası, 1970.
- Topuz, Hıfzı. "İhsan İpekçi'nin Ardından Atatürk, Mikrofon Fotoğraf ve Film", *Cumhuriyet*. 20.01.1967.
- Tuğrul, Semih. "Atatürk Filmi Konusunda Bir Uyarı", *Cumhuriyet*. 1.10.1964.
- Ünal, A. Haluk. "Değişen Türkiye ve Sinemamız", *Antrakt*, S: 34, Temmuz (1994): 7-10.
- Yaylagül, Levent. *Sinema Toplum Siyaset*. Ankara: Dipnot Yayınları, 2018.
- Yılmaz, Duygu. "Tarihi Gerçeklere Veda", *NTV Tarih*, S: 14, Mart (2010): 91-93.

Sürelî Yayınlar

Cumhuriyet

Milliyet

Akşam

Radikal

İnternet Kaynakları

www.T24.com.tr (Erişim Tarihi: 5.06.2018)

www.habertürk.com.tr (Erişim Tarihi: 5.06.2018)

www.turktime.com.tr (Erişim Tarihi: 6.07.2018)

www.yenicaggazetesi.com (Erişim Tarihi: 6.06. 2018)

www.haber7.com (Erişim Tarihi: 6.07.2018)

www.hurriyet.com.tr (Erişim Tarihi: 6.07.2018)

www.internethaber.com.tr (Erişim tarihi: : 12.06.2018)

www.odatv4.com.tr (Erişim Tarihi: 6.07.2018)

www.beyazperde.com.tr (Erişim tarihi: 7.07.2018)

www.milliyet.com.tr (Erişim tarihi: 5.06.2018)

www.wikipedia.org. (Erişim tarihi:1.09.2018)

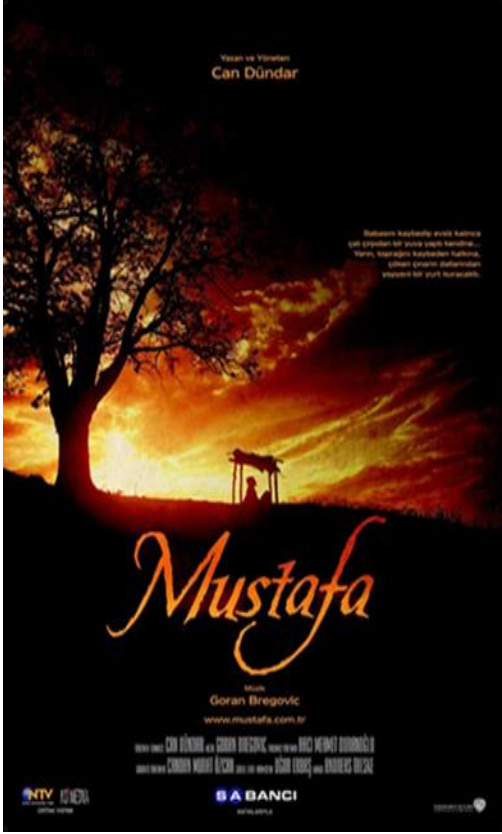
www.sinemalar.com. (Erişim tarihi: 22.07.2018)

www.medyafaresi.com, (Erişim Tarihi: 8.06.2018)

www.gazeteciler.com (Erişim Tarihi: 8.06.2018)

EKLER

Resim 1 "Mustafa" film afişi

Resim 1 "Mustafa" film afişi

Resim 3 "Dersimiz Atatürk" film afişi